

Masterscriptie

Betekent dakloosheid stemloosheid?

*Een empirisch onderzoek naar de politieke
participatie van dakloze mensen*

Tim Wagelaar

22-6-2023

Eerste begeleider: Margo Trappenburg

Tweede begeleider: Harmen Binnema

Master: Bestuur en beleid aan de Universiteit van Utrecht

“If politicians are good, why are we living like this?”

Dakloze man in een inloophuis

Samenvatting

Dakloze mensen hebben veel baat bij maatschappelijke verandering, maar het is lastig om die verandering te realiseren door politieke participatie. Dat is de conclusie van dit onderzoek naar de politieke participatie van dakloze mensen. Dit is onderzocht door middel van vragenlijsten, semigestructureerde interviews, etnografisch onderzoek en validatiegesprekken met (ervarings)deskundigen. Dit gebrek aan politieke participatie komt door een aantal drempels. Allereerst mogen veel dakloze mensen zonder Nederlandse nationaliteit of verblijfsvergunning niet stemmen (formele drempels). Voor dakloze mensen met kiesrecht is een registratie in de BRP met een briefadres bepalend, aangezien dit vereist is om een stempas te ontvangen. Uit dit onderzoek blijkt niet dat dit voor deze groep een probleem is. De situatie waarin dakloze mensen zich bevinden, met extreme bestaansonzekerheid, lijkt de politieke participatie wel ernstig te belemmeren (situationele drempels). Doordat deze mensen zo bezig moeten zijn met de basale levensbehoeftes, ontbreekt de mentale ruimte om bezig te zijn met iets abstracts als de politiek. Tot slot zijn alle respondenten wantrouwend tegenover de politiek, wat resulteert in weinig motivatie om politiek te participeren, aangezien "de politiek er toch niet voor hen is" (intrinsieke drempels). Dit onderzoek suggereert dat de combinatie van deze drempels ertoe leidt dat politieke participatie voor dakloze mensen moeilijker is dan voor andere groepen met een lage sociaaleconomische status.

Inhoud

Samenvatting.....	2
Voorwoord	5
1 Inleiding.....	6
1.1 Leeswijzer	7
2 Theorie.....	8
2.1 Dakloosheid.....	8
2.1.1 Wat is dakloosheid?	8
2.1.2 Hoe wordt iemand dakloos? En welke rol speelt het systeem daarbij?	9
2.1.3 Hoe is het om dakloos te zijn?.....	10
2.2 Politieke participatie.....	12
2.2.1 Definitie politieke participatie: activiteiten van burgers om de overheid te beïnvloeden	
2.3 Hypotheses.....	13
2.3.1 Hypothese 1: Dakloze mensen participeren relatief weinig vanwege formele drempels (stempas en documentatie)	13
2.3.2 Hypothese 2: Dakloze mensen participeren relatief weinig vanwege situationele drempels (middelen en doenvermogen).....	13
2.3.3 Hypothese 3: Dakloze mensen participeren relatief weinig vanwege intrinsieke drempels (desinteresse en wantrouwen)	15
3 Relevantie.....	18
3.1 Wetenschappelijke relevantie.....	18
3.1.1 Theoretische kennis over dakloosheid.....	18
3.1.2 Empirische kennis over politieke participatie	18
3.1.3 Richting aan vervolgonderzoek (exploratief onderzoek)	19
3.2 Maatschappelijke relevantie	20
3.2.1 Belang van politieke participatie dakloze mensen.....	20
3.2.2 Kanttekening bij het betrekken van dakloze mensen bij besluitvorming.....	20
4 Methode.....	22
4.1 Onderzoeksofzet: combinatie van verschillende methodes	22
4.1.1 Vragenlijst.....	22
4.1.2 Semigestructureerde interviews	24
4.1.3 Etnografisch onderzoek.....	24
4.1.4 Overige data voor het onderzoeken van de formele drempels.....	25
4.2 De complexiteit van de dataverzameling.....	26
4.2.1 Dakloze mensen als verborgen populatie (<i>sampling issues</i>).....	26
4.2.2 Dakloze mensen als kwetsbare groep (ethische overwegingen)	27

4.3	Kwaliteit van het onderzoek.....	29
4.3.1	Interne validiteit: hoog door verschillende methodes en eenduidige resultaten	29
4.3.2	Externe validiteit: laag door kleine steekproef en <i>sampling issues</i>	30
5	Resultaten.....	33
5.1	Politieke participatie zeer beperkt	33
5.1.1	Stemgedrag	33
5.1.2	Andere vormen van politieke participatie.....	34
5.2	Formele drempels: kiesrecht als beslissende factor	36
5.2.1	Mensen met de Nederlandse nationaliteit: BRP-registratie is bepalend.....	36
5.2.2	Mensen zonder Nederlandse nationaliteit: vrijwel geen mogelijkheden tot formele participatie	37
5.2.3	Conclusie hypothese 1: de invloed van formele drempels verschilt.....	38
5.3	Situationele drempels: gebrek aan “een basis” maakt politieke participatie “een luxe”	39
5.3.1	Basisbehoeftes als prioriteit	39
5.3.2	De invloed van stress.....	39
5.3.3	Focus op positieve bijdrage aan de eigen levenssfeer	40
5.3.4	Conclusie hypothese 2: situationele drempels belemmeren politieke participatie	41
5.4	Intrinsieke drempels: geen motivatie door wantrouwen en desinteresse	42
5.4.1	Wantrouwen.....	42
5.4.2	Interesse	45
5.4.3	Uitzonderingen: mensen die nog niet bevreedemd zijn	45
5.4.4	Conclusie hypothese 3: intrinsieke drempels verminderen politieke participatie	46
6	Conclusie	47
7	Reflectie en suggesties voor vervolgonderzoek.....	49
8	Aanbevelingen voor de praktijk	51
8.1	Het betrekken van dakloze mensen bij besluitvorming en belangenbehartiging.....	51
8.2	Stemmen eenvoudig maken.....	52
8.3	Meer aandacht voor dakloosheid in het onderwijs	52
9	Literatuurlijst	53
10	Bijlage: Informatiebrief, toestemmingsformulier en vragenlijst.....	60

Voorwoord

“If politicians are good, why are we living like this?”

Dit citaat op de eerste pagina heb ik daar geplaatst omdat het volgens mij precies de kern van deze scriptie raakt; waarom zou je je bezighouden met een systeem dat lijkt te accepteren dat je dakloos bent? De verhalen van de respondenten hebben me wat dat betreft geraakt. Zoals de frustratie over de “winterkouderegeling”, waarbij je wel wordt opgevangen als het nul graden is, maar op straat slaapt bij één graad. Of de moeder die vertelde hoe ze nu al drie jaar probeert om een woning te vinden voor haar zoon, die in de tussentijd overal en nergens slaapt. Om nog maar niet te spreken van de problematiek die ontstaat als je geen (goede) papieren hebt.

Dat brengt mij bij de tweede reden waarom deze uitspraak me zo is bijgebleven: twee maanden later heb ik er nog steeds geen antwoord op. De afgelopen vijf jaar heb ik me bij twee verschillende studies intensief beziggehouden met de politiek en allerlei maatschappelijke problemen. Desondanks ben ik geschrokken van de gigantische kloof tussen die universitaire bestuurskundige wereld en de wereld die ik het afgelopen half jaar een beetje heb leren kennen. De visie op de overheid die je aangeleerd krijgt op de universiteit, kan bijna niet meer verschillen van het perspectief dat de meeste dakloze mensen hebben op diezelfde overheid. Al het universitaire gepraat over “buiten je bubbel komen” of “het in aanraking komen met nieuwe perspectieven” is wat mij betreft dan ook weinig waard als dat alleen maar resulteert in een “*international classroom*”. De gesprekken die ik de afgelopen maanden heb gevoerd waren namelijk vele malen interessanter en geestverrijkender dan de gesprekken die ik ooit heb gehad in werkgroepen of colleges.

Kortom, het schrijven van deze scriptie heeft indruk op me gemaakt. Daarom dank ik Margo Trappenburg voor de fijne en intensieve begeleiding bij het schrijfproces. Het was heel prettig om een begeleider te hebben die zo enthousiast meedacht. Daarnaast wil ik een groot woord van dank uitspreken aan de maatschappelijke organisaties en medewerkers die me geholpen hebben. De openheid en behulpzaamheid hebben me ontzettend positief verrast. Daarbij was ik ook onder de indruk van de respectvolle en eerlijke manier waarop ze spraken over dit onderwerp. Mijn grootste woord van dank gaat echter uit naar alle respondenten. Ik ben heel dankbaar dat ze, ondanks de situatie waarin ze zich bevinden, bereid waren om mee te werken aan dit onderzoek. Hun verhalen en inzichten hebben me heel veel verder geholpen en zal ik niet snel vergeten.

Ik wens u veel leesplezier toe,

Tim Wagelaar

Amstelveen, juni 2023

1 Inleiding

Waar Nederland in 2009 nog “slechts” 18.000 dakloze mensen telde, bedroeg dat aantal in 2020 36.000 (CBS, 2021). Daarbij is dit waarschijnlijk zelfs een lage schatting, door een nauwe definitie en gebrekkig zicht op de populatie. Het werkelijke aantal ligt volgens experts dan ook eerder rond de 100.000 (Hochstenbach, 2022). Aangezien huisvesting een mensenrecht is, betekent dit dat de mensenrechten van ongeveer 100.000 Nederlanders grof geschonden worden (Hochstenbach, 2022). Bovendien zijn deze mensen constant kwetsbaar, hebben ze vaak te maken met meervoudige problematiek en worden ze sociaal uitgesloten (Belcher en Deforge, 2012; Lee en Schrek, 2005). Desalniettemin ontbrak het de afgelopen jaren aan grootschalige actie om dit probleem aan te pakken en stond het onderwerp nauwelijks op de politieke agenda (Hochstenbach, 2022). Dit kan mogelijk verklaard worden door een gebrek aan politieke participatie van dakloze mensen, aangezien dat een belangrijke voorwaarde is voor politieke invloed (Van der Meer en Dekker, 2011).

Daarbij richtte het enige Nederlandse onderzoek naar dakloze mensen en de politiek zich op collectieve belangenbehartiging door maatschappelijke organisaties (De Vries, 2021). Een van de conclusies van dit onderzoek was dat de belangenbehartiging vooral gebeurt vóór de doelgroep en niet dóór de doelgroep. Dit komt doordat maatschappelijke organisaties vooral functioneren als dienstverlenende organisaties, waardoor dakloze mensen eerder worden gezien als cliënt dan als “partner in de strijd voor een rechtvaardiger systeem” (De Vries, 2021, p. 9). Uit deze constatering volgde de aanbeveling om dakloze mensen ook zelf actiever hun belangen te laten behartigen. Ook bij het nieuwe “Nationale Actieplan Dakloosheid” wordt expliciet aandacht besteed aan het betrekken van dakloze mensen bij de uitvoering (Rijksoverheid, 2022). Desalniettemin is nog niet onderzocht of dakloze mensen ook willen en kunnen participeren.

Meer kennis hierover is relevant omdat op basis van de literatuur verwacht kan worden dat het voor dakloze mensen lastig is om politiek te participeren. Zo vereist stemmen een aantal formele zaken, zoals het hebben van bepaalde documenten en een stempas (Kiesraad, z.d.-a) Dit kan lastig zijn voor dakloze mensen, aangezien zij vaak geen woonadres hebben of ongedocumenteerd zijn (formele drempels). Daarnaast vereist politieke participatie in het algemeen tijd en middelen, waardoor groepen met een lagere sociaaleconomische status minder politiek participeren (situationele drempels) (Smets en van Ham, 2013). Tot slot is het voor politieke participatie nodig om enig vertrouwen en interesse te hebben in de politiek (Oskarson, 2010). Aangezien dakloosheid vaak gepaard gaat met marginalisatie, is het denkbaar dat dit ontbreekt (intrinsieke drempels).

In deze scriptie wordt onderzocht of deze drempels inderdaad de politieke participatie van dakloze mensen belemmeren. Dit is allereerst relevant omdat het meer inzicht biedt in het wetenschappelijke debat over politieke participatie. Voor andere groepen, zoals migranten, koppels van hetzelfde geslacht en mensen van kleur, is al wel onderzocht hoe hun maatschappelijke positie hun politieke participatie beïnvloedt (zie bijvoorbeeld De Rooij, 2012; Logan et al., 2012; Turnbull-Dugarte en Townsly, 2020). Onderzoek naar de politieke participatie van dakloze mensen is echter vrijwel non-existent (Coram et al., 2019). Maatschappelijk is dit onderzoek ook relevant omdat een goed functionerende democratie gelijkmatige politieke participatie vereist (Campbell, 2013). Als een bepaalde groep niet participeert, kan dit immers leiden tot ondervertegenwoordiging van de belangen van deze groep. Ook is meer kennis over het politieke gedrag van dakloze mensen waardevol voor pogingen om deze groep actief te betrekken bij besluitvorming.

Voor dit onderzoek zijn verschillende methodes gebruikt. De reden hiervoor is dat de groep dakloze mensen een zogenaamde “verborgen” populatie is (Spreeen, 1992). Dit betekent dat het lastig is om voldoende data te verzamelen via standaard steekproefmethodes. Om toch een zo accuraat en volledig mogelijk beeld te krijgen, is een combinatie gebruikt van documentenanalyse, vragenlijsten, interviews en etnografisch onderzoek. In totaal hebben 28 mensen een vragenlijst ingevuld, waarbij ik de lijst 12 keer samen met de respondent heb ingevuld in de vorm van een semigestructureerd interview. Ook heb ik zeven dagen gewerkt in een inloophuis om daar met dakloze mensen en hulpverleners te spreken. Tot slot zijn de voorlopige resultaten en conclusies in validatiegesprekken besproken met verschillende (ervarings)deskundigen.

1.1 Leeswijzer

Allereerst worden de belangrijkste theoretische concepten uitgewerkt met de daaruit voortkomende hypothesen (H2). Hier wordt ook een overzicht gegeven van de huidige dakloosheidsproblematiek in Nederland. In hoofdstuk drie wordt de relevantie van dit onderzoek onderbouwd (H3). Vervolgens worden de verschillende onderzoeksmethodes uiteengezet (H4). Daarbij wordt ingegaan op de complexiteit van de data-verzameling en de daardoor veroorzaakte beperkingen van dit onderzoek. In het resultatenhoofdstuk wordt beschreven in hoeverre de verschillende drempels inderdaad de politieke participatie van dakloze mensen beïnvloeden (H5). Hieruit volgt de conclusie dat er sprake is van een problematische paradox: dakloze mensen hebben extreem veel belang bij maatschappelijke verandering, maar het is extreem lastig om die verandering te realiseren door politieke participatie (H6). Vervolgens wordt gereflecteerd op de beperkingen van dit onderzoek en mogelijke richtingen voor vervolgonderzoek (H7). Het onderzoek sluit af met een aantal aanbevelingen om de politieke participatie van dakloze mensen te verhogen (H8).

2 Theorie

In dit hoofdstuk wordt eerst op basis van bestaande literatuur een overzicht gegeven van wat dakloosheid is, hoe mensen dakloos worden en hoe het is om dakloos te zijn. Dit is relevant voor een beter begrip van de latere resultaten over politieke participatie. Vervolgens wordt het begrip politieke participatie gedefinieerd. Tot slot worden drie hypothesen geformuleerd op basis van factoren die politieke participatie beïnvloeden.

2.1 Dakloosheid

2.1.1 Wat is dakloosheid?

Dakloosheid klinkt als een simpel concept, maar over de definitie bestaat veel discussie. Zo wordt de definitie van het Centraal Bureau voor Statistiek bij hun onderzoek naar dakloosheid bekritiseerd (Hochstenbach, 2022). Zij richten zich namelijk op “de populatie feitelijk daklozen”, ofwel de mensen zonder vaste verblijfplaats. Hun definitie negeert echter veel vormen van dakloosheid (Hochstenbach, 2022). Mensen die verblijven in de maatschappelijke opvang of op de achterbank van een auto worden bijvoorbeeld niet meegeteld. Dit komt doordat in het Nederlands wordt gesproken van dakloosheid, terwijl het in het Engels gaat over *homelessness* (thuisloosheid). Dat is een breder en accurater begrip. Als je noodgedwongen in een opvang woont ben je immers niet dakloos, maar wel thuisloos. Het hanteren van een te nauwe definitie is een fundamenteel probleem omdat dit ook gevolgen heeft voor wie er hulp krijgt. Nu komen alleen de ernstigste gevallen in beeld en ontbreekt hulp voor de minder ernstige gevallen. Door het gebrek aan hulp ontwikkelen zij echter vaak alsnog ernstige problemen. Ook de Europese Unie raadde daarom “een ruimere definitie op basis van meer uiteenlopende leefsituaties aan” (Hochstenbach, 2022, p. 41).

Hierom maken onderzoekers en brancheorganisaties vooral gebruik van de “ETHOS-definitie” van dakloosheid, zoals gehanteerd door de Europese koepel van nationale opvangfederaties (FEANTSA) (Huber et al., 2022). Het uitgangspunt van deze definitie is dat “er drie domeinen zijn die een “thuis” vormen” (FEANTSA, 2014). Iemand is dan dakloos als het volgende ontbreekt: “een adequate woning (of ruimte) waarover een persoon en zijn/haar de familie exclusief bezit uitoefent (fysiek domein), de mogelijkheid voor het hebben van privacy en sociale relaties (sociaal domein) en het hebben van een geregistreerd adres (wettelijk domein)”. Hieruit volgen vier soorten dakloosheid:

1. Dakloosheid (slapen op straat of in een noodopvang)
2. Thuisloosheid (verblijven in een instelling of opvang)
3. Instabiele huisvesting (bedreigd door uitzetting of verblijven bij kennissen)
4. Ontoereikende huisvesting (ongeschikte woning, kraken of kamperen)

2.1.2 Hoe wordt iemand dakloos? En welke rol speelt het systeem daarbij?

Maatschappelijke veranderingen die bijdragen aan het toenemende aantal dakloze mensen

In het rapport *Herstel begint met een huis* noemt de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving drie maatschappelijke veranderingen die samen de stijging van het aantal dakloze mensen kunnen verklaren (2020, p. 31). De eerste en belangrijkste reden is een structureel tekort aan goedkope woningen. Daarbij kent de woningmarkt een structurele mismatch tussen het aanbod dat vooral bestaat uit gezinswoningen en de vraag naar eenpersoonswoningen. Ten tweede ervaren steeds meer mensen bestaansonzekerheid. Hierbij kan gedacht worden aan een onzeker inkomen, onzeker werk, oplopende schulden of een fragiele woonsituatie. Deze bestaansonzekerheid raakt jongeren het hardst door de vele veranderingen in het stelsel van sociale zekerheid voor het werk en inkomen van jongeren. Binnen deze leeftijdsgroep is het aantal dakloze mensen dan ook het meest gestegen. Tot slot zorgden de grote hervormingen in het kader van de decentralisatie in 2015 voor onduidelijkheden en chaotische situaties in het sociaal domein. Het goed (re)organiseren van de opvang en begeleiding van mensen die dakloos of bijna dakloos waren, was vaak niet de (politieke) prioriteit. Hierdoor schoot hulp regelmatig tekort en verergerde de situatie van veel mensen.

Vier routes naar dakloosheid

In het licht van deze veranderingen onderscheidt De Raad voor Volksgezondheid en Samenleving vier gebruikelijke routes die leiden tot dakloosheid (RVS, 2020). De eerste is “verlies van huisvesting na een ingrijpende gebeurtenis” (RVS, 2020, p. 21). Het gaat dan bijvoorbeeld om een scheiding, baanverlies of het overlijden van een naaste. Mensen moeten hierna op zoek naar een woning in het krapste segment van de woningmarkt: betaalbare eenpersoonswoningen. Het gevolg is dat mensen tijdelijk bij vrienden of familie logeren, in een vakantiewoning of bedrijfspand slapen en uiteindelijk formele hulp krijgen na “officieel” dakloos te zijn geworden. De tweede route is “geen onderdak na het verlaten van een instelling” (RVS, 2020, p. 22). Bij deze route is de overgang van bijvoorbeeld een gevangenis, verslavingskliniek of jeugdzorginstelling naar een woning niet goed geregeld. Op papier is er vaak wel een warme overdracht georganiseerd, maar in de praktijk gaat het mis. De derde route is huisuitzetting. De oorzaak is in 80% van de gevallen achterstallige huur. Het proces van huisuitzetting escaleert regelmatig, waarna de afstemming tussen professionals vaak tekortschiet en de zelfredzaamheid van de huurder wordt overschat. Dit leidt regelmatig tot een gebrek aan adequate begeleiding naar een nieuwe woning, met dakloosheid als gevolg. Tot slot is remigratie de vierde route: dit zijn Nederlanders die terugkeren na een langdurig verblijf in het buitenland en geen woning vinden door krapte op de woningmarkt en het ontbreken van een adres.

De rol van het systeem bij dakloos worden

Als dit soort processen op gang komen, kunnen mensen “door het systeem onbedoeld nog verder naar buiten worden geduwd” (RVS, 2020, p. 28). Dit wordt ook wel een “centrifugale kracht” richting de marges van de samenleving genoemd. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan hoe hard het Rijk kan zijn als schuldeiser en hoe het fraude- en incassobeleid tot grote schulden kan leiden. Een ander probleem is een te groot vertrouwen in de zelfredzaamheid van burgers. Als iemand (tijdelijk) minder zelfredzaam is, kan diegene namelijk moeilijk de goede voorzieningen vinden en verstrikt raken in regels of eisen. In kader 1 zijn verschillende voorbeelden opgenomen van dusdanige regels en procedures die mensen onbedoeld dakloos maken of houden.

- Het “zelfredzaamheidscriterium” betekent dat dakloze mensen geen toegang krijgen tot maatschappelijke opvang zolang ze zichzelf nog lijken te redden en geen psychiatrische-, verslavings- of gezondheidsproblemen hebben. Dit betekent regelmatig dat deze problemen eerst moeten ontstaan of verergeren, voordat hulp geboden wordt. Herstel is hierna vaak heel lastig.
- De strikte kwaliteitsregels waaraan woningen moeten voldoen in Nederland belemmeren (tijdelijke) verblijfmogelijkheden na ingrijpende gebeurtenissen. Het improvisatievermogen van mensen wordt zo belemmerd.
- Verhuurders wisselen onderling, zonder wettelijke basis, regelmatig informatie uit over bijvoorbeeld huurachterstanden in zogenoemde verhuurdersverklaringen. Dit kan het vinden van een nieuwe woning ernstig bemoeilijken.

Kader 1: Voorbeelden van regels en procedures die mensen onbedoeld dakloos maken of houden (RVS, 2021, p. 28)

2.1.3 Hoe is het om dakloos te zijn?

Dakloze mensen beschikken niet over een van de meest fundamentele levensbehoeftes, namelijk een dak boven het hoofd (Belcher en Deforge, 2012). Dit heeft grote gevolgen voor deze mensen (Lee en Schreck, 2005). Voor de groep “klassieke daklozen” betekent dit immers dat je altijd in de openbare ruimte verblijft. Hierdoor heb je een grotere kans om slachtoffer te worden van een misdrijf. Bovendien moet je bezittingen constant met je meedragen, wat een voortdurend risico op verlies betekent (Snow en Mulcahy, 2001). Daarnaast is het verblijven in de openbare ruimte (deels) gecriminaliseerd, wat betekent dat je bijvoorbeeld gestraft kan worden als je op een bepaalde plek slaapt (Lee en Schreck, 2005). De groep mensen die wel opgevangen wordt door maatschappelijke organisaties of kennissen is echter ook kwetsbaar (de niet-klassieke dakloze mensen). Zij zijn immers constant afhankelijk van de zorg van anderen en die zorg kan altijd wegvallen. Daarbij is de georganiseerde opvang zowel kwantitatief als kwalitatief beperkt: er is een tekort aan plekken en de zorg is vaak minimaal (Huber et al., 2022). Kort samengevat: een huis is een essentiële bron van bescherming en bij een gebrek hieraan is men permanent kwetsbaar.

Daar komt bij dat dakloosheid zelden een geïsoleerd probleem is (Belcher en Deforge, 2012). Het gaat vrijwel altijd gepaard met zaken als armoede, werkloosheid, huiselijk geweld, een gebrek aan papieren, mentale problemen, enzovoort. Als mensen op straat belanden, ontwikkelen ze vaak nog meer problemen of verergert de bestaande problematiek. Hierbij kan gedacht worden aan het ontwikkelen van verslavingen, crimineel gedrag of psychische en lichamelijke klachten. Hierdoor ontstaat een spiraal waarin mensen steeds verder “afglijden” en daardoor steeds moeilijker een uitweg uit hun situatie kunnen vinden. Uit onderzoek blijkt dan ook dat dakloze mensen bijvoorbeeld bovengemiddeld vaak vroegtijdig overlijden (Thomas, 2012). Zo bleek uit een onderzoek naar 364 bezoekers van de GGD-strattdokterspraktijk in Amsterdam dat tien jaar later 20% was overleden op de gemiddelde van leeftijd van 55 jaar (van Laere, 2009). Het sterfterisico bleek 6 keer hoger bij dakloze mannen en 13 keer hoger bij dakloze vrouwen ten opzichte van de wonende Amsterdammers.

Daarbovenop ervaren dakloze mensen vaak sociale uitsluiting en stigmatisering (Belcher en Deforge, 2012). De rest van de samenleving ziet deze mensen als “anders” of bedreigend en wil daarom het contact beperken. Zo worden deze mensen structureel “ontmenselijkt”. Denk hierbij bijvoorbeeld aan hoe in de volksmond vaak wordt gesproken over “daklozen”, in plaats van over “dakloze mensen” (’s Jongers, 2022). Door die formulering wordt dakloosheid de enige en bepalende eigenschap van iemand, in plaats van een toestand waarin iemand zich (tijdelijk) bevindt. Bovendien gelooft een groot deel van de samenleving dat dakloosheid de schuld is van een individu, in plaats van het gevolg van diepere maatschappelijke structuren (Belcher en Deforge, 2012; Huber et al., 2022). De nadruk wordt dan vaak gelegd op bijvoorbeeld het frame “dat het allemaal alcoholisten zijn”. Op die manier worden dakloze mensen verder gestigmatiseerd.

2.2 Politieke participatie

2.2.1 Definitie politieke participatie: activiteiten van burgers om de overheid te beïnvloeden

Burgers gebruiken tegenwoordig steeds meer verschillende vormen van politieke participatie (Van Deth, 2021). Dit komt onder andere door het groeiende belang van politiek, het vervagen van grenzen tussen het private en publieke domein en de toenemende beschikbaarheid van middelen en informatie. Deze ontwikkeling zorgt voor een conceptueel dilemma: gebruik je een nauwe definitie waarbij veel acties onderbelicht blijven, of neem je een ruime definitie waarbij vrijwel alles politieke participatie is? Het scala aan acties varieert immers van stemmen of deelname aan participatietrajecten tot aan boycotts of zelfmoordacties. De politicoloog van Deth stelt daarom niet de vraag “wat is politieke participatie?”, maar “hoe herken je een vorm van politieke participatie?” (Van Deth, 2021, p.13).

Daarbij onderscheidt hij vijf verschillende antwoorden op die vraag, variërend in hoe minimalistisch of uitgebreid ze zijn (2021). De meest minimalistische definitie stelt dat het gaat om acties van burgers gericht op het beïnvloeden van de overheid. Dit kan nog verder gespecificeerd worden door bijvoorbeeld te kijken naar het precieze doel of de context waarin de actie plaatsvindt. Voor dit onderzoek is echter gekozen voor de meest minimalistische definitie, omdat dakloze mensen een gemarginaliseerde groep zijn binnen de samenleving (Coram et al., 2022). Hieruit volgt mogelijk dat ze de voorkeur geven aan vormen van politieke participatie buiten het traditionele politieke systeem (Majic, 2014). Een minimalistische definitie is dan waarschijnlijk beter in staat om alle relevante vormen in kaart te krijgen.

Uitgaande van deze minimalistische definitie zijn er vier vereisten om te kunnen spreken van politieke participatie (Van Deth, 2021). Allereerst moet het gaan om een actie: een gedragsmatig element is vereist voor politieke participatie. Alleen geïnteresseerd zijn in politiek is bijvoorbeeld niet voldoende. Wel worden bewuste non-acties ook meegenomen: een product niet kopen als onderdeel van een boycot telt mee. Ten tweede moet de actie vrijwillig zijn en dus niet voortkomen uit dwang. Belasting betalen of voor de rechter verschijnen tellen daarom niet. Bovendien moet de actie uitgevoerd worden door non-professionals. Acties van bijvoorbeeld ambtenaren of journalisten zijn immers wel relevant voor het politieke systeem, maar conceptueel en functioneel anders van aard. Tot slot moet de actie gericht zijn op de politiek. Uiteraard is dat op zichzelf ook al een omstreden concept. Voor de definitie van politieke participatie volstaat echter dat het gaat om de beïnvloeding van de activiteiten die de staat als institutie al dan niet onderneemt. Samengevat gaat het om acties van burgers gericht op het beïnvloeden van de politiek.

2.3 Hypotheses

Uit onderzoek blijkt dat verschillende factoren de politieke participatie van individuen beïnvloeden. Veel factoren die samenhangen met dakloosheid beïnvloeden politieke participatie negatief. Hieronder worden op basis van die bekende factoren drie hypothesen geformuleerd in de vorm van mogelijke drempels

2.3.1 Hypothese 1: Dakloze mensen participeren relatief weinig vanwege formele drempels (stempas en documentatie)

Stemmen wordt over het algemeen gezien als de belangrijkste en meest toegankelijke vorm van politieke participatie (Ruedin, 2007). Het is een bijzondere kans om invloed uit te oefenen, omdat mensen door te stemmen direct kiezen wie hen vertegenwoordigen. Daarnaast kost het relatief weinig moeite en is het voor veel mensen toegankelijk. Desalniettemin vereist het wel een aantal zaken. Zo moet men voor de meeste verkiezingen de Nederlandse nationaliteit hebben, 18 jaar of ouder zijn en een stempas en identiteitsbewijs hebben (Kiesraad, z.d.-a). Aangezien dakloze mensen vaak in de marge van de samenleving leven, is het denkbaar dat het hen hieraan ontbreekt. Dit speelt mogelijk ook bij bijvoorbeeld het lid worden van een politieke partij. Daarom is de eerste hypothese als volgt:

Hypothese 1: *Dakloze mensen participeren politiek relatief weinig, vanwege formele bezwaren, zoals het niet hebben van een stempas of de juiste documenten.*

2.3.2 Hypothese 2: Dakloze mensen participeren relatief weinig vanwege situationele drempels (middelen en doenvermogen)

De rol van middelen bij politieke participatie

Het eerste onderzoek naar politieke participatie richtte zich alleen op de formele factoren zoals hierboven beschreven (Van Deth, 2021). Daarbij was het idee dat een democratie gelijk is zodra iedereen formeel gelijke rechten heeft en daarmee gelijke mogelijkheden om politiek te participeren. De afgelopen decennia is de nadruk echter steeds meer komen te liggen op de vraag wie er ook daadwerkelijk politiek actief worden. Zo is vaak onderzocht welke variabelen samenhangen met bijvoorbeeld de keuze om te gaan stemmen (Smets en van Ham, 2013).

Binnen dit onderzoeksgebied is het *resource model* van Verba et al. uit 1995 nog steeds relevant (Smets en van Ham, 2013). Simpel gezegd stelt dit model dat middelen bepalend zijn voor politieke participatie (Verba et al., 1995). De toevoeging van het model was dat het verder keek dan alleen sociaaleconomische status. In plaats daarvan werd ook onderzocht hoe die sociaaleconomische status dan precies de politieke participatie beïnvloedt. Hieruit volgde dat tijd, geld en burgerschapsvaardigheden de bepalende factoren zijn voor politieke participatie.

Daarbij wordt tijd gedefinieerd als de uren die overblijven op een dag nadat alle basale taken (werken, huishouden, studeren en slapen) voltooid zijn. Hoe minder uren overblijven, hoe minder mogelijkheden mensen hebben om politiek te participeren. Daarnaast is geld nodig voor verschillende activiteiten. Dat geldt uiteraard voor donaties aan organisaties, maar bijvoorbeeld ook voor lidmaatschap van een politieke partij of het vervoer naar een demonstratie. Tot slot gaat het bij burgerschapsvaardigheden om bijvoorbeeld jezelf verbaal kunnen uitdrukken, of kennis over hoe je instituties kunt beïnvloeden. Verder empirisch onderzoek bevestigde dat mensen met hoge inkomens in de hogere sociale klassen inderdaad meer politiek participeren dan mensen met lage inkomens in de lagere sociale klassen (Smets en van Ham, 2013).

Hieruit volgt dat dakloze mensen waarschijnlijk weinig politiek participeren door een gebrek aan middelen. Ten eerste zijn ze vaak veel tijd kwijt met het realiseren van basale levensbehoeftes: een slaapplek en voldoende eten (Snow en Mulcahy, 2001). Bovendien vraagt het herstel en de terugkeer naar de samenleving veel tijd en energie van mensen (Hochstenbach, 2022). Wat betreft geld: bijna alle dakloze mensen leven al jaren op of onder de armoedegrens (RVS, 2020). Over de burgerschapsvaardigheden van dakloze mensen is minder bekend. Uit de laatste data van het CBS bleek echter dat het grootste deel van de dakloze mensen een praktische opleiding heeft (CBS, 2018). Volgens Verba et al. hangt dit negatief samen met burgerschapsvaardigheden (1995). Samengevat lijken alle factoren uit het *resource model* die politieke participatie mogelijk maken, negatief samen te hangen met de leefsituatie van dakloze mensen. Op basis van dit model wordt daarom weinig politieke participatie verwacht.

Doenvermogen

De leefsituatie van dakloze mensen beïnvloedt hun politieke participatie mogelijk ook op een andere manier. In 2017 verscheen namelijk het advies *Weten is nog geen doen*, waarin de WRR wees op het belang van doenvermogen. Met doenvermogen worden de mentale vermogens bedoeld die “nodig zijn voor maatschappelijke zelfredzaamheid” (WRR, 2017, p. 9). Vroeger lag de nadruk daarbij op cognitieve vaardigheden als intelligentie en geletterdheid. Vanuit de gedragswetenschappen is echter aangetoond dat ook niet-cognitieve vermogens cruciaal zijn. Zo is het lastig voor mensen om in actie te komen, vast te houden aan goede voornemens en overzicht te krijgen. Daar komt bij dat die capaciteiten ongelijk verdeeld zijn over mensen en ook nog negatief beïnvloed worden door armoede en stress. Acute stress leidt namelijk tot een kortetermijnnoriëntatie en langdurige financiële zorgen veroorzaken blikvernaauwing; het ontbreekt dan aan mentale ruimte om aan iets anders te denken dan de meest urgente problemen (WRR, 2017).

Desalniettemin zijn deze vaardigheden nodig om onder andere activiteiten die de overheid van burgers verwacht “aan te kunnen”. Zo vereist stemmen dat iemand zichzelf ertoe zet om zich te verdiepen in verschillende partijen. Op de dag van de verkiezingen moet iemand vervolgens de discipline hebben om daadwerkelijk naar de stemlocatie te gaan. Dit geldt ook voor andere activiteiten, zoals deelname aan een protest.

Aangezien dakloosheid vrijwel altijd gepaard gaat met armoede, is het denkbaar dat blikvernaauwing optreedt waardoor dakloze mensen niet langer aan politiek denken (RVS, 2020). De stress die wordt veroorzaakt door dakloosheid kan het doenvermogen nog verder verlagen (Norman en Reist, 2021). Politieke activiteiten vereisen echter wel doenvermogen. Kort gezegd is het denkbaar dat dakloze mensen weinig politiek participeren door een gebrek aan doenvermogen.

Uit dit alles volgt de tweede hypothese:

Hypothese 2: *Dakloze mensen participeren politiek relatief weinig, vanwege de situatie waarin ze zich bevinden. Concreet komt dit door een gebrek aan middelen en doenvermogen.*

2.3.3 Hypothese 3: Dakloze mensen participeren relatief weinig vanwege intrinsieke drempels (desinteresse en wantrouwen)

Wantrouwen van het precariaat

Recent verscheen het rapport *Eigentijdse ongelijkheid* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Vrooman et al., 2023). In dit rapport beschrijft het SCP de structurele ongelijkheid in Nederland. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar inkomstenverschillen, maar ook de verdeling van andere “economische hulpbronnen (financieel vermogen, opleidingsniveaus en arbeidsmarktposities)” (Vrooman et al., 2023, p. 6). Hierbij onderscheidt het SCP zeven klassen, met bovenaan “de werkende bovenlaag” en onderaan “het precariaat”. Dakloze mensen worden niet genoemd in het rapport, maar het is aannemelijk dat zij binnen het precariaat vallen. Dit is immers de groep met de “minste hulpbronnen”; zij hebben het minst vaak werk, een sociaal netwerk, een gezonde levensstijl of een theoretische opleiding (Vrooman et al., 2023, p. 37). Dit komt overeen met de situatie waarin veel dakloze mensen zich bevinden (Belcher en Deforge, 2012).

Uit het SCP-onderzoek blijkt dat het vertrouwen in de Tweede Kamer onder deze klasse lager is dan het landelijke gemiddelde en dat deze mensen vinden dat ze “geen invloed hebben op wat de regering doet” (Vrooman et al., 2023, p. 49). Ze gaan dan ook beduidend vaker niet stemmen dan mensen uit andere klassen en als ze stemmen, kiezen ze vaak voor partijen op de flanken. Het SCP waarschuwt dat dit kan leiden tot “onevenwichtige beleidsresponsiviteit”. Hiermee wordt bedoeld dat de stem van de kapitaalkrachtige groepen duidelijker gehoord wordt dan de stem van het precariaat, omdat zij minder geneigd zijn politiek te participeren.

Politieke vervreemding

Dit gebrek aan politieke participatie van groepen met een lagere sociaaleconomische status kan verklaard worden door het politiek-sociologische concept “politieke vervreemding” (Oskarson, 2010). Hiermee worden gevoelens van apathie, cynisme en ongeluk bedoeld. Daarmee gaat het verder dan alleen desinteresse of wantrouwen, maar bevat het ook een duidelijke afwijzing en desillusie. In een klassiek artikel wordt hierover het volgende gezegd: “het gaat niet alleen maar om apathie of onverschilligheid, maar ook om een ongrijpbaar gevoel van machteloosheid en wantrouwen tegenover de mensen die de macht hebben” (Thompson en Horton, 1960, geciteerd in Oskarson, 2010). Daardoor heeft het meer invloed op politieke participatie dan alleen wantrouwen. Iemand kan immers de politiek wantrouwen, maar wel geïnteresseerd blijven en blijven participeren. Het is ook te beperkt om het alleen te definiëren als een gebrek aan deelname of interesse; dat zou immers ook verklaard kunnen worden door vertrouwen in de machthebbers, wat het onnodig maakt om zelf actief te worden. Daarom is een tweedimensionale indeling met vertrouwen en interesse als variabelen het meest geschikt om alle categorieën te beschrijven (Oskarson, 2010). Dit levert vier categorieën op (zie tabel 1). De categorie vervreemde mensen participeert over het algemeen vrijwel niet, vanwege een te grote ervaren afstand tot het politieke systeem (Oskarson, 2010). Cynische mensen kunnen nog wel de motivatie voelen om te participeren, omdat ze op die manier hun onvrede kunnen uiten, wat kan resulteren in verandering.

	Veel politieke interesse	Weinig politieke interesse
Veel politiek vertrouwen	Betrokken	Loyaal
Weinig politiek vertrouwen	Cynisch	Vervreemd

Tabel 1: Vier types verhouding tot de politiek (aangepast uit Oskarson, 2010, p. 9)

Voor dakloze mensen resulteert de combinatie van thuisloosheid, meervoudige problematiek en sociale uitsluiting vaak in isolatie (Sanders en Brianna, 2015). Ze ervaren bovengemiddeld veel schaamte, eenzaamheid en missen contact met samenleving. Het contact met niet-dakloze mensen is beperkt en ze verliezen ook het vertrouwen in de rest van de samenleving (Belcher en Deforge, 2012). Het is daarom ook denkbaar dat dakloze mensen niet alleen niet *kunnen* participeren, maar dit ook niet *willen*. Hieruit volgt de derde hypothese:

Hypothese 3: *Dakloze mensen participeren politiek relatief weinig, aangezien ze politiek vervreemd zijn en daardoor niet meer willen participeren.*

Hypothese	Drempels	Door gebrek aan	Voorbeeld met stempas	Gebaseerd op
1	<i>Formeel</i>	<i>documentatie en stempas</i>	<i>Heeft iemand een briefadres waar de stempas op binnen komt?</i>	<i>wet- en regelgeving</i>
2	<i>Situationeel</i>	<i>middelen en doenvermogen</i>	<i>Lukt het iemand om er aan te denken de stempas daadwerkelijk op te halen?</i>	<i>resource model en doenvermogen (Verba et al., 1995; WRR, 2017)</i>
3	<i>Intrinsiek</i>	<i>vertrouwen en interesse</i>	<i>Gebruikt iemand de stempas ook of wordt die meteen weg gegooit?</i>	<i>politieke vervreemding (Oskarson, 2010)</i>

Tabel 2: Samenvatting hypothesen

3 Relevantie

3.1 Wetenschappelijke relevantie

3.1.1 Theoretische kennis over dakloosheid

Het meeste onderzoek naar dakloosheid richt zich op praktische toepasbaarheid voor beleid in plaats van theoretische kennis over de aard van de dakloosheidsproblematiek (Toro, 2007). Zo onderscheiden Snow en Mulcahy drie stromen in het onderzoek naar dakloosheid (2001, p. 151). De eerste stroom bestaat uit cross-sectioneel onderzoek naar de kenmerken van dakloze individuen op basis van vragenlijsten. Ten tweede is er veel macro-onderzoek gedaan naar verbanden tussen dakloosheid en verschillende factoren, zoals armoede, werkloosheid en de omstandigheden in verschillende steden. Tot slot richten verschillende etnografische studies zich op de dynamiek van het leven op straat en de overlevingsstrategieën van dakloze mensen.

Uit een literatuuronderzoek bleek echter dat de politieke participatie van dakloze mensen nauwelijks is onderzocht (Coram et al., 2019). In dit literatuuronderzoek worden hiervoor verschillende verklaringen genoemd. De complexiteit van het probleem wordt als eerste oorzaak genoemd. Dakloosheid is immers een veelzijdig probleem en het is lastig om een wetenschappelijk valide onderzoek te realiseren. Een andere verklaring is dat politieke participatie wordt gezien als een triviaal probleem, in vergelijking met de andere problemen die dakloze mensen ervaren. Tot slot zou het kunnen dat dakloze mensen dusdanig gemarginaliseerd zijn dat wetenschappers weinig aandacht voor ze hebben.

Daarbij richt het weinige onderzoek zich alleen op stemgedrag. Dit onderzoek voegt hier ook andere vormen van politieke participatie aan toe en is het eerste onderzoek naar het onderwerp in Nederland. Door een politieke dimensie toe te voegen aan de bestaande kennis over dakloosheid, ontstaat een vollediger beeld van de leefwereld van de doelgroep. Hoe zij naar de politiek kijken, zegt immers ook iets over hun verhouding tot “het systeem”.

3.1.2 Empirische kennis over politieke participatie

Voor andere groepen is de politieke participatie wel al veelvuldig onderzocht. Het verklaren van politiek gedrag is zelfs een van de meest onderzochte onderwerpen binnen de politicologie (Smets en van Ham, 2013). Uit een literatuuroverzicht van onderzoek naar stemgedrag tussen 2000 en 2010 kwamen bijvoorbeeld 170 verschillende onderzochte onafhankelijke variabelen (Smets en van Ham, 2013). Dit literatuuroverzicht toonde ook een beperking aan van het bestaande onderzoek: te weinig aandacht voor zogenoemde “conditionele effecten” op politiek gedrag. Hiermee wordt bedoeld dat onduidelijk is welke invloed het heeft als iemand lid is van een maatschappelijke groep. Het meeste onderzoek maakt namelijk gebruik van een willekeurige steekproef van de populatie, waarbij wordt

gevraagd naar een aantal losstaande variabelen. Hierdoor weten we hoe bepaalde onafhankelijke variabelen (bijvoorbeeld taalbeheersing en burgerschapsstatus) invloed hebben op de afhankelijke variabele politiek gedrag (bijvoorbeeld bereidheid om te stemmen bij verkiezingen). Minder duidelijk is echter in hoeverre het al dan niet hebben van een migratieachtergrond daar als tussenliggend effect invloed op heeft. Hetzelfde geldt voor dakloosheid, aangezien nog niet is onderzocht hoe dakloosheid de politieke participatie anders beïnvloedt dan bijvoorbeeld “alleen” een lage sociaaleconomische status zonder dakloosheid.

In haar onderzoek naar de politieke participatie van sekswerkers beschrijft Samantha Majic waarom het juist relevant is om te onderzoeken hoe het “lidmaatschap” van een bepaalde maatschappelijk gemarginaliseerde groep politieke participatie beïnvloedt (2014). Deze groepen hebben namelijk te maken met een “intersectioneel stigma”, wat betekent dat factoren als klasse, opleidingsniveau en leefsituatie functioneren als “ondermijnende en samenhangende vormen van onderdrukking” (Majic, 2014, p. 79). Daar komt bij dat deze mensen door hun “ongebruikelijke” gedrag door de samenleving als buitenstaanders worden gezien. Er is echter relatief weinig bekend over de gezamenlijke invloed van deze factoren op politieke participatie. Meer diepte-onderzoek naar de precieze invloed van marginalisatie op politieke participatie is daarom wenselijk. Op die manier ontstaat enerzijds een beter begrip van waarom mensen participeren (of dat juist niet doen). Anderzijds geeft dit meer inzicht in wat maatschappelijke marginalisatie precies inhoudt voor de mensen die het ervaren.

3.1.3 Richting aan vervolgonderzoek (exploratief onderzoek)

In ditzelfde onderzoek geeft Majic op basis van feministisch onderzoekstheorie nog een reden waarom juist onderzoek naar gemarginaliseerde groepen wetenschappelijke waarde heeft: de leefwereld van deze groepen als startpunt nemen bij onderzoek kan resulteren in nieuwe kritische vragen en perspectieven (2014). Op die manier kunnen wetenschappers als het ware “vanaf onderen” beginnen met kennisvergaring. Dit is een waardevolle toevoeging ten opzichte van de onderzoeken die voortbouwen op geaccepteerde wetenschappelijke inzichten over maatschappelijk dominante groepen. Zo komt zij op basis van interviews tot de conclusie dat sekswerkers veel verschillende vormen van non-conventionele politieke participatie gebruiken (Majic, 2014). Daarom is haar advies om bij onderzoek naar deze groep politieke participatie breed te definiëren. Hierop aansluitend is deze scriptie relevant, omdat ze een eerste inzicht biedt in de politieke leefwereld van dakloze mensen in Nederland, wat resulteert in mogelijke richtingen voor vervolgonderzoek. Concreet worden in hoofdstuk 7 verschillende mogelijke onderzoeksthema’s en hypothesen besproken.

3.2 Maatschappelijke relevantie

3.2.1 Belang van politieke participatie dakloze mensen

Maatschappelijk is dit onderzoek ook relevant. In hun onderzoek naar de politieke participatie van dakloze mensen beschrijven Coram et al. verschillende redenen waarom het problematisch is als dakloze mensen niet politiek participeren (2019, p. 14). Allereerst wordt de democratische legitimiteit van een systeem ondermijnd als een groep niet participeert. Alle burgers moeten immers hun stem (kunnen) laten horen om het gelijkwaardigheidsideaal van democratie te realiseren. Scherper gesteld is het zelfs het belangrijkste dat arme en gemarginaliseerde groepen hun stem laten horen, omdat hun marginalisatie in de samenleving zich anders ook vertaalt naar de politiek. Ze zijn dan als het ware “dubbel gemarginaliseerd”. Ten derde kan stemmen ook leiden tot betere bescherming van materiële belangen; een stem draagt bij aan de kans dat de overheid zich ook inzet voor jouw belang. Stemmen is dan juist belangrijk voor dakloze mensen, omdat zij veel te winnen hebben. Bovendien kan stemmen bijdragen aan de sociale inclusie van deze groep, aangezien het een vorm van deelname aan de samenleving is. Op die manier draagt het bij aan een gevoel van betrokkenheid en gehoord worden. Hierop aansluitend kan het ook enig gevoel van “betekenis” geven in het leven: iets wat dakloze mensen relatief vaak missen. Onderzoek naar het politieke gedrag van dakloze mensen biedt mogelijk inzicht in manieren om die participatie te verhogen (Coram et al., 2019).

3.2.2 Kanttekening bij het betrekken van dakloze mensen bij besluitvorming

Hier kan echter een kanttekening bij geplaatst worden. In het algemeen wordt bij de strijd tegen armoede namelijk vaak gesproken over de noodzaak van het betrekken van de doelgroep (Allen, 2009). Vanuit die gedachte worden organisaties bekritiseerd die zich verzetten tegen armoede, maar de doelgroep daar niet bij betrekken. Op die manier zouden ze niet met de goede oplossingen kunnen komen en volgens sommige critici zelfs bijdragen aan het machteloos houden van arme mensen. Zo wordt regelmatig de hoop geuit dat dakloze mensen zich verenigen in een organisatie of politiek actief worden om zo hun politieke positie te versterken (De Vries, 2021). Ook in het nieuwe Nationale Actieplan Dakloosheid is het betrekken van de doelgroep een van de speerpunten (Rijksoverheid, 2022). Hierin staat bijvoorbeeld over de inzet van ervaringskennis dat het zorgt voor “empowerment en destigmatisering van (dreigend) dakloze mensen, doordat zij zelf aan tafel zitten en mee kunnen denken” (Rijksoverheid, 2022, p. 40).

De vraag is echter hoe realistisch deze ambities zijn (Allen, 2009). Door een gebrek aan middelen en sociale netwerken is het voor veel groepen namelijk moeilijk om zich effectief te organiseren. Als de samenleving toch politieke participatie verwacht terwijl het voor de groep niet mogelijk is, kan dit leiden tot verdere stigmatisering van deze groep (Allen, 2009). Het sentiment is dan bijvoorbeeld dat de overheid zich niet bezig hoeft te houden met dakloze mensen, “als die mensen niet eens zelf de moeite nemen om bijvoorbeeld te gaan stemmen”. Zo kan de doelgroep vragen om voor zichzelf op te komen, leiden tot een afnemend gevoel van verantwoordelijkheid bij de rest van de samenleving om het probleem te bestrijden.

Dit is extra problematisch omdat de problematiek vaak voortkomt uit structuren die veroorzaakt of in stand gehouden worden door de welvarende klassen (Allen, 2009). Dit betekent dat de slachtoffers van een probleem worden gevraagd om dit probleem op te lossen door in actie te komen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan hoe vooral de groepen met de lage sociaaleconomische status geraakt worden door de wooncrisis, die veroorzaakt is door neoliberaal beleid (Hochstenbach, 2022). Het kan dan als onrechtvaardig gezien worden om juist de slachtoffers van deze crisis te vragen om in actie te komen.

Alvorens de verantwoordelijkheid bij de doelgroep neer te leggen, is het dus eerst belangrijk om te onderzoeken of de doelgroep die verantwoordelijkheid kan en wil dragen. Daarmee toetst dit onderzoek bijvoorbeeld hoe realistisch de wens van het Nationale Actieplan Dakloosheid is om de doelgroep actief te betrekken bij het bestrijden van dakloosheid (Rijksoverheid, 2022). Door daarbij specifiek te kijken naar de drempels die dakloze mensen ervaren, kunnen wellicht participatievormen gevonden worden die wel haalbaar en aantrekkelijk zijn voor de doelgroep.

4 Methode

In dit hoofdstuk wordt eerst de onderzoeksopzet beschreven. Vervolgens wordt uiteengezet welke factoren de uitvoering van deze opzet complex maakten. Tot slot wordt gereflecteerd op welke gevolgen deze complexiteit heeft voor de interne en externe validiteit van het onderzoek. Hierbij wordt ook nader ingegaan op de representativiteit van de steekproef.

4.1 Onderzoeksopzet: combinatie van verschillende methodes

4.1.1 Vragenlijst

De primaire onderzoeksmethode is een vragenlijst die is afgenomen onder dakloze mensen (zie bijlage). Hiervoor is gekozen omdat dit de meest gebruikelijke manier is om politieke participatie te onderzoeken. Onder andere het Nationale Kiezersonderzoek, het Europese Waardenonderzoek en het Continu Onderzoek Burgerperspectieven werken met vragenlijsten (zie o.a. Luijkx en Maineri, 2019; Sipma et al., 2021; Sociaal en Cultureel Planbureau, z.d.). Deze opzet maakt het ook mogelijk om vragen uit deze gevalideerde en wetenschappelijk geaccepteerde vragenlijsten over te nemen. Op die manier kunnen de antwoorden van de dakloze mensen vergeleken worden met de antwoorden van de populatie niet-dakloze mensen. Het doel van de vragenlijst is een algemeen beeld krijgen van de politieke participatie van dakloze mensen en te onderzoeken welke drempels ervaren worden.

De vragenlijst bestaat uit verschillende delen. Allereerst wordt een aantal vragen gesteld over bijvoorbeeld leeftijd, nationaliteit en de leefsituatie (vraag 1 t/m 7). Hierna volgt een aantal vragen over politieke participatie in het algemeen. Het doel van deze vragen is descriptieve data verzamelen over de mate waarin dakloze mensen politiek participeren. Een deel van deze vragen is gebaseerd op het Europese Waardenonderzoek (vraag 9, 10, 11, 12, 13 en 17). Dit onderzoek wordt sinds 1981 om de negen jaar afgenomen in een toenemend aantal landen (Luijkx en Maineri, 2019). Het doel van het project is “om fundamentele waarden te achterhalen en internationaal te vergelijken”. In Nederland hebben in 2018 2721 mensen deelgenomen aan dit onderzoek. Een deel van het onderzoek richt zich specifiek op “hedendaagse maatschappelijke vraagstukken”, waaronder politieke participatie. Voor deze vragenlijst is gekozen, omdat gevraagd wordt naar zowel conventionele als onconventionele vormen van politieke participatie. Dit in tegenstelling tot het Nationaal Kiezersonderzoek, dat zich vooral richt op politieke voorkeur en het Continu Onderzoek Burgerperspectieven dat zich vooral richt op opvattingen en houding van burgers (Sipma et al., 2021; Sociaal en Cultureel Planbureau, z.d.).

Deze vragen over hoe mensen participeren worden aangevuld met een aantal vragen over de drempels uit de hypothesen (vraag 8, 14, 15, 16, 18 en 19). Deze vragen zijn deels gebaseerd op het enige grootschalige onderzoek naar electorale participatie van dakloze mensen: “An Exploration of Homelessness and Electoral Participation” in Australië (Coram et al., 2019, p. 69). Dat onderzoek richt zich echter alleen op stemgedrag, terwijl dit onderzoek ook onconventionele vormen van participatie onderzoekt. Daarom is een aantal vragen toegevoegd over onconventionele vormen van participatie. In tabel 3 is schematisch weergegeven welke vragen waarop gebaseerd zijn en wat het doel van de verschillende vragen was.

Vraag	Afkomstig uit	Onderzoeksonderwerp	Inhoud
1 t/m 7	Zelf opgesteld	Demografische gegevens	Leeftijd, geslacht, geboorteland, nationaliteit, stemrecht, hoe lang dakloos en leefsituatie
8	Zelf opgesteld	Onconventionele vormen van politieke participatie	Hoe de respondent de politiek beïnvloedt (open vraag)
9, 11, 12 en 13	Europese Waardenonderzoek (2018)	Opvattingen over politiek	Links-rechts, tevredenheid, interesse en partijkeuze
10 en 17	Europese Waardenonderzoek (2018)	Onconventionele vormen van politieke participatie	Bereidheid aangeven voor verschillende activiteiten
14, 15, 16 en 19	Zelf opgesteld	Drempels	Verlangen om politiek actiever te zijn, noodzakelijke verandering om politiek actiever te worden en ontvangst stempas
18	Coram et al. (2019)	Drempels	Reden om niet te gaan stemmen

Tabel 3: Overzicht vragen in vragenlijst

4.1.2 Semigestructureerde interviews

Om meer inzicht te krijgen in de leefwereld van de respondenten, heb ik de vragenlijst ook 12 keer zelf afgenomen met de respondent. Dit gaf de mogelijkheid om verder door te vragen, waardoor het gezien kan worden als een semigestructureerd interview. Hierbij was de vragenlijst leidend, maar de vragen zelf stellen leverde rijkere en uitgebreidere antwoorden op. Deze gesprekken heb ik, vanwege privacyoverwegingen, niet opgenomen. Wel heb ik tijdens de gesprekken aantekeningen gemaakt, die ik daarna direct uitwerkte in mijn logboek. Uitspraken uit deze gesprekken zijn daarom geparafraseerd opgenomen.

4.1.3 Etnografisch onderzoek

Daarnaast heb ik zeven dagen gewerkt in een inloophuis van een maatschappelijke organisatie in Amsterdam. In dit inloophuis kunnen mensen tussen 09:00 en 15:00 terecht voor bijvoorbeeld koffie, broodjes, schone kleren en een warme maaltijd. Op die plek heb ik wat algemenere gesprekken gevoerd met de bezoekers over hun situatie en ervaringen. Daarnaast heb ik in een logboek bijgehouden welke zaken me opvielen. Bovendien heb ik hier veel kunnen spreken met hulpverleners en vrijwilligers die de doelgroep goed kennen. Vooral het gezamenlijk lunchen heeft gezorgd voor een beter begrip van de situatie van dakloze mensen en de kwaliteit van de hulpverlening. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat elk inloophuis en opvangcentrum een eigen karakter schijnt te hebben en ik maar bij één inloophuis etnografisch onderzoek heb verricht. Daarbij ben ik geplaatst in een van de toegankelijker inloophuizen, waar ook vrijwilligers werken naast professionele dienstverleners. Daarmee is mijn beeld niet representatief voor bijvoorbeeld de opvangcentra met een gebruikersruimte of de opvanghuizen die alleen professionele hulp bieden aan cliënten met zwaardere problematiek.

Bovendien heb ik een keer het achterbanoverleg bijgewoond van het Straatconsulaat in Den Haag. Dit overleg vindt eens in de twee weken plaats, waarbij verschillende (ex-)dakloze mensen signalen doorgeven over wat er speelt onder dakloze mensen. De mensen die deelnemen aan dit overleg spreken ook geregeld met de wethouder. Ook bij dit overleg heb ik niks opgenomen, maar alleen aantekeningen gemaakt in mijn logboek.

4.1.4 Overige data voor het onderzoeken van de formele drempels

Bovenstaande databronnen bleken niet voldoende om duidelijk te krijgen in hoeverre formele drempels een rol spelen. Daarom is deze data op de volgende manieren aangevuld:

- De formele drempels zijn allereerst onderzocht door middel van het analyseren van beleid en wet- en regelgeving.
- Met twee wetgevingsjuristen van het Ministerie van Binnenlandse zaken is een achtergrondgesprek gevoerd over hoe het beleid aangaande briefadressen en BRP-registraties georganiseerd is. Daarnaast hebben zij toegelicht in hoeverre er aandacht is voor de positie van dakloze mensen bij beleidsvorming.
- Met de teamleider van de grootste briefadressenlocatie van Amsterdam is contact geweest over hoe de stempassen bezorgd worden, in hoeverre mensen de stempassen ophalen en of bij deze locatie het gebruik van de stempas gepromoot wordt.
- Bij de vijf ledenpartijen met de meeste zetels in de Tweede Kamer (VVD, D66, CDA, SP en PvdA) is via de mail gevraagd in hoeverre een briefadres, een BRP-registratie en de Nederlandse nationaliteit vereisten zijn om lid van de partij te worden.

4.2 De complexiteit van de dataverzameling

4.2.1 Dakloze mensen als verborgen populatie (*sampling issues*)

Bij de data-verzameling bleek het complex om voldoende respondenten te verzamelen. Een internationaal probleem binnen de sociale wetenschappen is de afnemende bereidheid om vragenlijsten in te vullen (Beullens et al., 2018). Het wordt steeds moeilijker om in contact te komen met mogelijke respondenten en ze vervolgens te overtuigen om deel te nemen. Dit komt waarschijnlijk door maatschappelijke veranderingen zoals nieuwe technologieën met bijbehorend toenemend privacybewustzijn en “vragenlijstmoeheid” (Beullens et al., 2018). Ook spelen veranderingen in gezinssamenstelling en gedrag een rol, aangezien mensen steeds minder vaak thuis zijn.

Respondenten verzamelen onder de populatie dakloze mensen is nog complexer omdat het om verschillende redenen een zogenoemde “verborgen” populatie is. Bij verborgen populaties gaat het ten eerste om een klein deel van de bevolking, wat betekent dat het simpelweg moeilijker is om deze mensen te vinden (Spreeen, 1992). Daarnaast is onduidelijk hoe groot de populatie precies is, waardoor het lastig is om op de gebruikelijke statistische wijze te berekenen hoe groot een steekproef moet zijn om valide te zijn. Een fundamenteel probleem is echter de aard van de doelgroep. Het leven van deze mensen speelt zich vaak af in de marges van de samenleving (Faugier en Sargeant, 1997). Bovendien ervaren deze mensen veelal sociale uitsluiting. Dit kan zorgen voor schaamte en wantrouwen tegenover het systeem. Hierdoor is bereidheid vaak laag om mee te werken aan onderzoeken, als het onderzoekers al lukt om in contact te komen met de mensen (Spreeen, 1992).

Het onderzoek naar dit soort verborgen populaties is vooral ontwikkeld in de jaren '80 en '90 tijdens de HIV-epidemie (Faugier en Sargeant, 1997). In die tijd werden namelijk vooral dakloze mensen, drugsverslaafden en sekswerkers getroffen door een mysterieuze ziekte, waarover toen nog vrijwel niets bekend was. Dit maakte het nodig om op korte termijn effectieve methodes te ontwikkelen om toch wetenschappelijk valide kennis te verzamelen over deze groepen (Watters en Biernacki, 1989). Daarom ontwikkelden onderzoekers variaties waren op *snowball sampling*-technieken (Faugier en Sargeant, 1997). Het uitgangspunt daarbij is dat mensen in een bepaalde situatie vaak contact hebben met mensen in dezelfde situatie. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan drugsgebruikers die elkaar aan drugs helpen of samen gebruiken, of dakloze mensen die gezamenlijk op straat overleven (Spreeen 1992). Vervolgens is de aanname dat deze handelingen vaak ook plaatsvinden op specifieke locaties, die soms toegankelijk zijn voor onderzoekers. Op deze locaties kunnen dan respondenten verzameld worden. In dit onderzoek is dit principe toegepast door respondenten te verzamelen bij opvangcentra en inloophuizen.

Een nadeel hiervan is dat alle deelnemers van een onderzoek in beeld zijn bij instituties, zoals een opvangcentrum, inloophuis of in de medische sector (Watters en Biernacki, 1989). De mensen die geen hulp krijgen, kunnen vaak echter niet getraceerd worden. Hierdoor ontstaat een onvolledig beeld van de populatie, omdat de mensen die geen hulp krijgen vaak de meest extreme problematiek ervaren (Watters en Biernacki, 1989). De ergste problemen blijven zo buiten beeld. Dat geldt ook voor dit onderzoek, waarbij de respondenten verzameld zijn bij inloophuizen en opvangcentra. Dakloze mensen die volledig “onder de radar” leven, ontbreken dus in deze steekproef.

4.2.2 Dakloze mensen als kwetsbare groep (ethische overwegingen)

Een andere complicerende factor is de kwetsbaarheid van de doelgroep. Hiermee is op verschillende manieren rekening gehouden. Ten eerste waren de wensen van de respondenten en de organisaties altijd leidend. Bij het benaderen van organisaties heb ik aangegeven dat zij, gezien hun kennis en ervaring, mochten beslissen hoe het onderzoek zou worden afgenomen. Dit resulteerde in licht verschillende methodes: bij sommige opvangcentra heb ik bijvoorbeeld zelf de vragenlijst afgenomen, terwijl dit bij andere opvangcentra gedaan is door hulpverleners. Op locatie waren het ook vrijwel altijd de hulpverleners die inschatten wie geschikt zou kunnen zijn om deel te nemen aan het onderzoek. Zo werd voorkomen dat bijvoorbeeld mensen met zwaardere mentale problematiek vragen zouden krijgen die ze als onprettig konden ervaren.

Bij het afnemen van de vragenlijst is ook altijd duidelijk aangegeven dat het geen probleem was om een vraag over te slaan als dat wenselijk was. Dit is de reden dat de antwoordratio per vraag licht fluctueert. Daarom is bij alle grafieken weergegeven hoeveel mensen de specifieke vraag ingevuld hebben. Verder hebben de respondenten een informatiebrief ontvangen en een toestemmingsformulier ondertekend. Daarbij konden ze ook vragen stellen. Mijn contactgegevens stonden ook op die brief, zodat eventuele latere vragen of bezwaren ook gedeeld konden worden. De brief, het toestemmingsformulier en de vragenlijst zijn allemaal opgesteld in duidelijke taal. Daarbij hebben verschillende medewerkers van hulporganisaties van tevoren feedback geleverd op deze documenten.

Gedurende het proces heb ik gemerkt hoeveel waarde veel dakloze mensen hechten aan hun privacy en persoonlijke levenssfeer. Daarom waren de persoonlijke vragen beperkt tot een minimum. Wat betreft de leefsituatie werd alleen gevraagd naar hoe lang de respondent dakloos was en in wat voor leefsituatie hij of zij zich bevindt. Verdere vragen over bijvoorbeeld de oorzaak van de dakloosheid of andere persoonlijke ervaringen zijn

“Veel [dakloze] mensen hebben enorm slechte ervaringen met het systeem. Formulieren triggeren daarom angst en stress. Als je die vragenlijst op tafel legt, is het voor hen net alsof je een pistool op tafel legt. En dan kan jij wel zeggen “het is een waterpistool, we gaan het er leuk mee hebben”, maar zo ervaren zij dat niet.”

Ex-dakloze man tijdens het validatiegesprek

achterwege gelaten, omdat dit te indringend en persoonlijk zou zijn met de huidige onderzoeksopzet van alleen een korte vragenlijst. Daarbij zijn deze persoonlijke verhalen ook al opgetekend in andere onderzoeken die ik kon gebruiken, zodat ik niet nog meer mensen hoefde te belasten met het vertellen van hun verhaal. Uiteraard stond ik er altijd voor open als mensen wel hun persoonlijke verhaal wilden vertellen. Bovendien was de vragenlijst nadrukkelijk anoniem. Desalniettemin vond een deel van de respondenten het invullen van een dusdanig formulier al spannend. Hierom zijn de interviews ook niet opgenomen. In plaats daarvan heb ik aantekeningen gemaakt die ik later uitwerkte in mijn logboek.

Een vraag die ik een aantal keer heb gekregen van respondenten is of ze ook een vergoeding zouden krijgen voor het invullen van de vragenlijst. Helaas had ik hier geen budget voor. Als ik uitlegde dat ik dit deed voor mijn studie, begreep men het over het algemeen wel. Desalniettemin zou ik andere onderzoekers wel aanraden om, indien mogelijk, een vergoeding beschikbaar te stellen voor deelname aan een dusdanig onderzoek. Je vraagt immers mensen in een moeilijke situatie om een bepaalde openheid en inspanning.

4.3 Kwaliteit van het onderzoek

4.3.1 Interne validiteit: hoog door verschillende methodes en eenduidige resultaten

Bij interne validiteit gaat het om de kwaliteit van de getrokken causale conclusies (Bryman, 2016). De interne validiteit van dit onderzoek is hoog. Dit komt ten eerste door het gebruik van triangulatie: toen bleek hoe moeilijk het was om respondenten te verzamelen voor de vragenlijst, is gekozen om interviews en etnografisch onderzoek toe te voegen als methodes. Deze drie onderzoeksmethodes zijn gebruikt om elkaar aan te vullen en te valideren (Fusch en Ness, 2015). De data uit de vragenlijst werd verdiept in gesprekken, waarbij het etnografische onderzoek dit beeld bevestigde. Hierbij was op een gegeven moment sprake van saturatie, wat betekent dat nieuwe data niet leidde tot nieuwe inzichten (Fusch en Ness, 2015). Alle data was namelijk zeer eenduidig; in dit hele onderzoek heeft geen enkele respondent aangegeven de politiek te vertrouwen. De mate van wantrouwen en de oorzaken verschilden enigszins, maar de conclusie was altijd hetzelfde.

De interne validiteit is verder verhoogd door het gebruik van respondentenvalidatie (Bryman, 2016). Dit betekent dat de voorlopige resultaten en conclusies besproken worden met (ervarings)deskundigen. Concreet heb ik een presentatie met mijn voorlopige resultaten en conclusies gehouden voor de volgende mensen:

- Een ex-dakloos persoon
- Een hulpverlener, die tevens ervaringsdeskundige is op het gebied van verslaving
- Het hoofd van het inloophuis waar ik mijn etnografische onderzoek heb verricht
- Een beleidsmedewerker van een hulporganisatie
- Een beleidsmedewerker/onderzoeker gespecialiseerd in dakloosheid

De vraag aan deze mensen was in hoeverre mijn bevindingen overeenkomen met hun ervaring. Over het algemeen bleken de mensen het beeld te herkennen. De gesprekken hebben wel de volgende aanpassingen opgeleverd:

- Binnen het theoretisch kader en de resultaten wordt meer aandacht besteed aan de stress die wordt veroorzaakt door dakloosheid en de gevolgen van deze stress op het doenvermogen.
- Aan de conclusie is toegevoegd hoe grootschalige politieke participatie verder bemoeilijkt wordt door het tijdelijke karakter van dakloosheid.
- In de conclusie is sterker benadrukt hoe problematisch het is dat dakloze mensen weinig mogelijkheden hebben om zelf politiek te participeren, aangezien dit ook de collectieve belangenbehartiging bemoeilijkt.

- De aanbevelingen zijn “verder doordacht vanuit de cliënt”, zodat de manier waarop aandacht gevraagd wordt voor het belang van politieke participatie beter aansluit op de leefwereld van dakloze mensen.

4.3.2 Externe validiteit: laag door kleine steekproef en *sampling issues*

Externe validiteit geeft de mate aan waarin de resultaten gegeneraliseerd kunnen worden naar de algemene populatie (Bryman, 2016). Die is om verschillende redenen laag in dit onderzoek. Ten eerste is de steekproef van de vragenlijst te klein om statistisch significante conclusies te trekken. De vragenlijst is namelijk in totaal 28 keer ingevuld. Dit is minder dan van tevoren de bedoeling was.

Dit kwam doordat het (nog) complexer bleek om

respondenten te verzamelen dan van tevoren gedacht. De hulpverleners en organisaties waren gelukkig wel heel erg

bereid om mee te werken. Op de locaties zelf bleek de drempel voor veel mensen om mee te werken echter toch te hoog. Hierdoor kon ik per locatie maar een beperkt aantal vragenlijsten afnemen.

Daarnaast werd ik in principe altijd begeleid door een hulpverlener, wat de bereidheid om mee te werken verhoogde, maar ook zorgde dat de afname praktisch lastiger te organiseren was.

Uiteindelijk is de vragenlijst op vijf verschillende locaties in Amsterdam afgenomen (zie kader 2).

Vanwege de kleine steekproef en de onduidelijkheid over de totale hoeveelheid dakloze mensen, is de data alleen descriptief geanalyseerd zonder inferentiële methodes. Dit past ook bij het karakter van exploratief onderzoek. Het doel van dit onderzoek is immers niet om te komen tot generaliseerbare conclusies op basis van grote hoeveelheden data, maar om een eerste inzicht te krijgen dat richting geeft aan vervolgonderzoek. Bij een dusdanig exploratief onderzoek is het dan ook minder problematisch als de steekproef kleiner is. Een steekproef tussen de 20 en 150 respondenten volstaat in het algemeen ook (Daniel, 2012). De data is hierom ook niet statistisch vergeleken met de data van het Europese Waardenonderzoek. De vergelijkingen in de diagrammen dienen alleen ter illustratie. Alle vergelijkingen met het Europese Waardenonderzoek zijn gebaseerd op de meest recente Nederlandse dataset van dat onderzoek uit 2018 (EVS, 2022).

Locaties waar de vragenlijst is afgenomen:

- Inloophuis voor dakloze mensen
- Nachtopvang
- Locatie met 24-uursopvang.
- Passantenhotel
- Inloopspreekuur voor economisch dakloze mensen

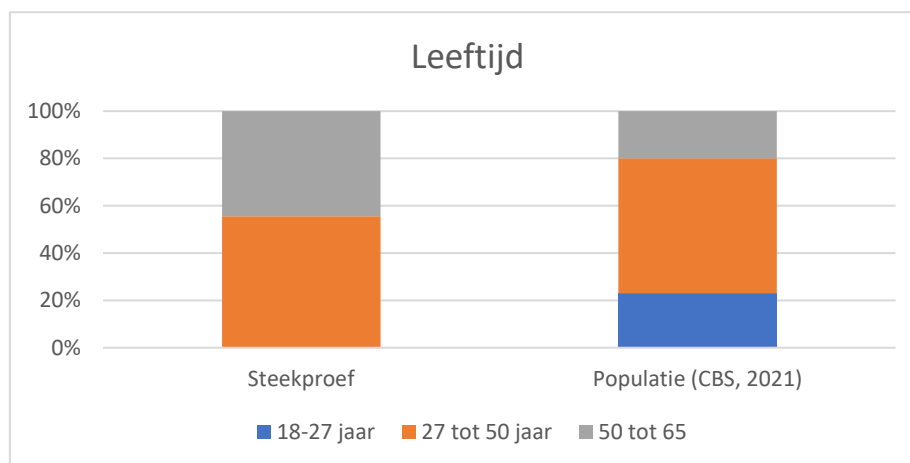
Kader 2: Locaties waar de vragenlijst is afgenomen

Daarnaast moet worden opgemerkt dat de steekproef niet representatief is. Het waren twee Amsterdamse maatschappelijke organisaties die enthousiast reageerden op mijn onderzoek en bereid waren om me bij verschillende locaties van hen te introduceren. Hierdoor is vrijwel het gehele onderzoek afgenomen bij die twee organisaties in Amsterdam. Dit had het voordeel dat de data-verzameling redelijk gecoördineerd ging; de beleidsmedewerkers van die twee organisaties hebben me geholpen bij de selectie van de verschillende locaties waar ik data heb verzameld. Hierdoor zijn vrijwel alle soorten locaties vertegenwoordigd in de steekproef.

Een beperking is wel dat de steekproef alleen bestaat uit dakloze mensen die “in beeld zijn” bij deze maatschappelijke organisaties. Bovendien was het natuurlijk een vrijwillig onderzoek, waarbij verschillende mensen weigerden mee te werken omdat ze “toch helemaal niks met de politiek hadden”. Het is denkbaar dat de mensen met het grootste wantrouwen tegenover de systemen ook niet bereid waren om hieraan mee te werken. Daarnaast heeft er enige selectie plaatsgevonden door de medewerkers bij het verzoek om deel te nemen. Mensen met (zwaardere) psychische of verslavingsproblematiek zijn hierdoor ook ondervertegenwoordigd binnen deze steekproef.

Representativiteit van de steekproef

De uiteindelijke steekproef bestaat voor 93% uit mannen. Dit lijkt extreem veel, maar volgens de cijfers van het CBS is 84% van de dakloze mensen mannelijk (2021). Binnen de steekproef is 32% geboren in Nederland, waarbij dit volgens het CBS geldt voor 43% van de gehele populatie. Van de respondenten met een migratieachtergrond heeft 53% van de respondenten de Nederlandse nationaliteit. Het grootste verschil tussen de steekproef en de cijfers van het CBS is de leeftijdsopbouw. Binnen de steekproef is de categorie jonge dakloze mensen niet vertegenwoordigd. Dit komt mogelijk doordat de vragenlijst niet is afgenomen op opvanglocaties voor jongeren. In figuur 1 is de leeftijdsopbouw van de steekproef vergeleken met de data van het CBS (2021).

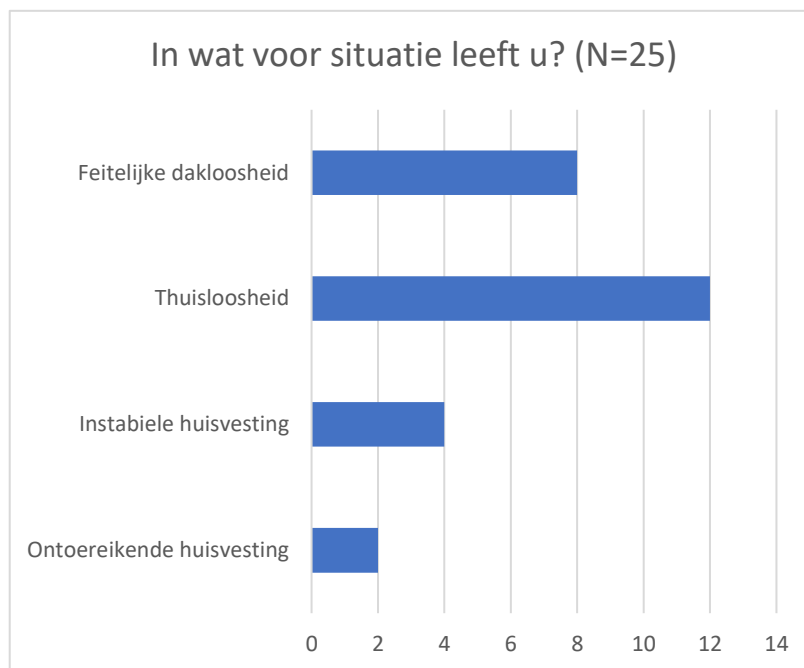

Figuur 1: Vergelijking leeftijdsopbouw steekproef en data CBS

Kenmerk	Steekproef	Populatie
Geslacht	93% mannelijk	84% mannelijk (CBS, 2021)
Mensen zonder migratieachtergrond	32%	46% (CBS, 2021)
Nederlandse nationaliteit	53%	Onbekend

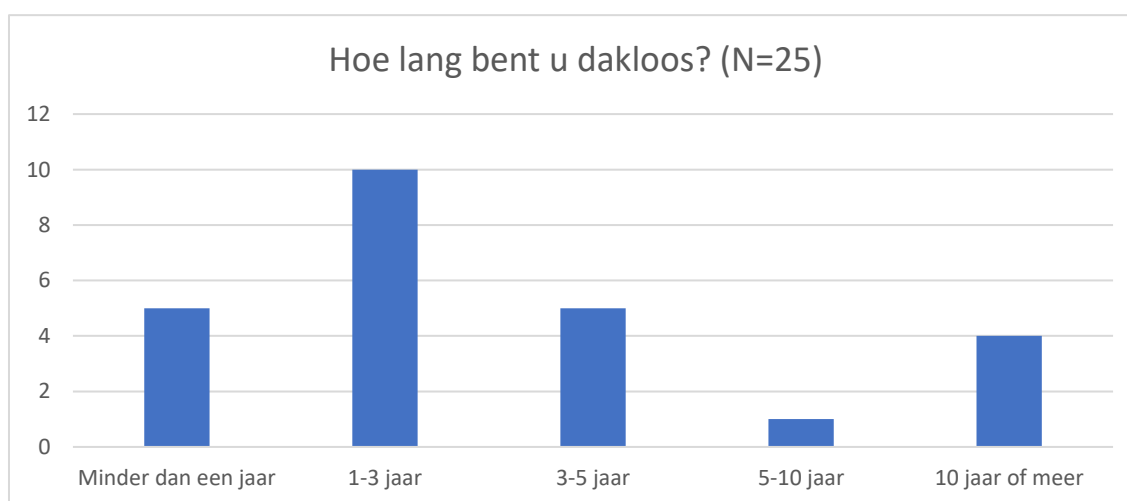
Tabel 4: Overzicht kenmerken respondenten

Wat betreft de leefsituatie valt het grootste deel van de respondenten binnen de eerste twee categorieën van de ETHOS-classificatie: feitelijke dakloosheid en thuisloosheid (zie figuur 2). De ondervertegenwoordiging van de groep economisch dakloze mensen (instabiele en ontoereikende huisvesting) is verklaarbaar door het feit dat vrijwel de volledige steekproef verzameld is binnen instellingen

Figuur 2

die vooral hulp bieden aan feitelijk dak- en thuisloze mensen. Verder is in figuur 3 weergegeven hoe lang de respondenten dakloos zijn. Data over de algemene populatie ter vergelijking ontbreekt.

Figuur 3

5 Resultaten

In dit hoofdstuk worden eerst de twee vragen uit de enquête besproken die gaan over de mate waarin dakloze mensen politiek participeren. Vervolgens wordt beschreven in hoeverre de drempels die genoemd zijn in de hypotheses daaraan bijdragen. Hierbij zijn de verschillende methodes met elkaar verweven om zo de leesbaarheid te vergroten. In de tekst wordt duidelijk gemaakt waar de bevindingen op gebaseerd zijn (literatuur, vragenlijst, interview of etnografisch onderzoek).

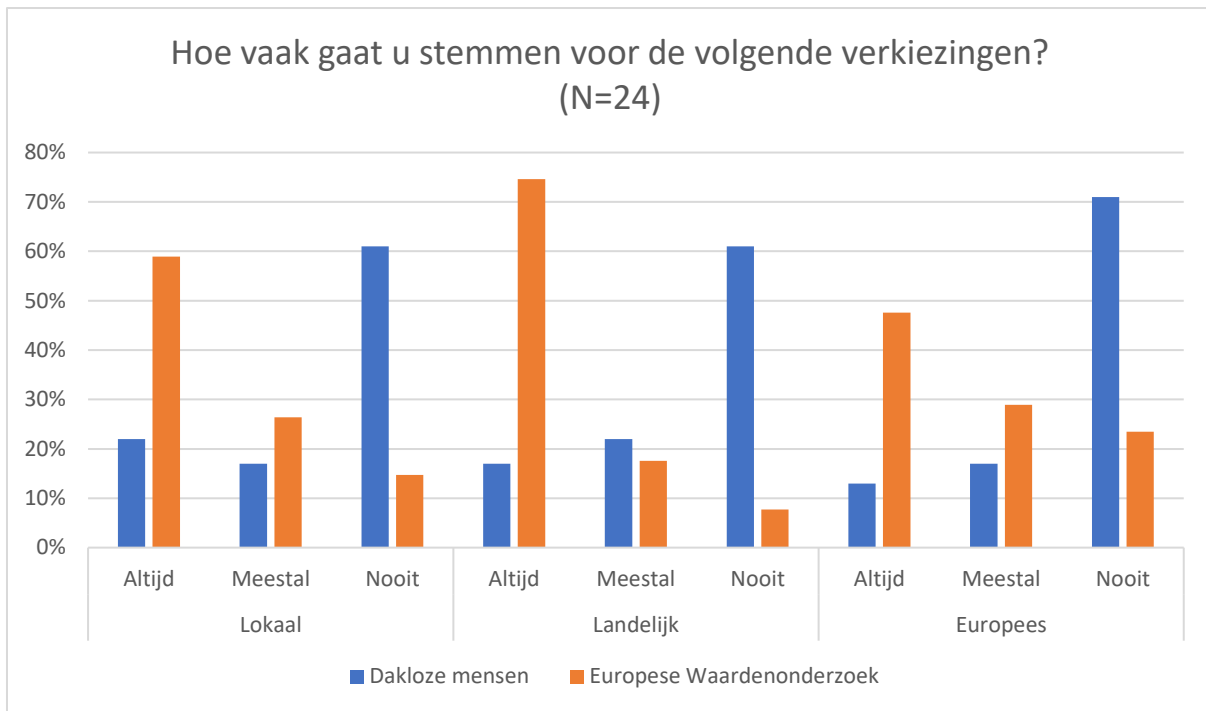
5.1 Politieke participatie zeer beperkt

5.1.1 Stemgedrag

Ruim de helft van de respondenten geeft aan bij alle verkiezingen nooit te gaan stemmen (zie tabel 5). Daarbij valt op dat de Europese verkiezingen binnen deze steekproef het minst populair zijn. Bij het Europese Waardenonderzoek wordt deze vraag ook gesteld voor de niveaus Europees, landelijk en lokaal. Hier geeft slechts tussen de 8% (landelijke verkiezingen) en 24% (Europese verkiezingen) aan nooit te gaan stemmen (EVS, 2022, p. 505). Ter illustratie zijn in figuur 4 de verschillen weergegeven tussen de respondenten in de steekproef van dit onderzoek en het Europese Waardenonderzoek. Hier valt op dat het stempatroon vergelijkbaar is, aangezien de verschillen tussen de verkiezingen overeenkomen. Dat wil zeggen dat men vooral stemt bij lokale en landelijke verkiezingen, maar niet bij Europese verkiezingen. Wel valt op dat dakloze mensen aanzienlijk vaker aangeven nooit te gaan stemmen dan de respondenten bij het Europese Waardenonderzoek.

Categorie	Europees	Landelijk (Tweede Kamer)	Provinciale Staten	Waterschap	Gemeenteraad
Altijd	3	4	5	5	5
Meestal	4	5	4	4	4
Nooit	17	14	14	14	14

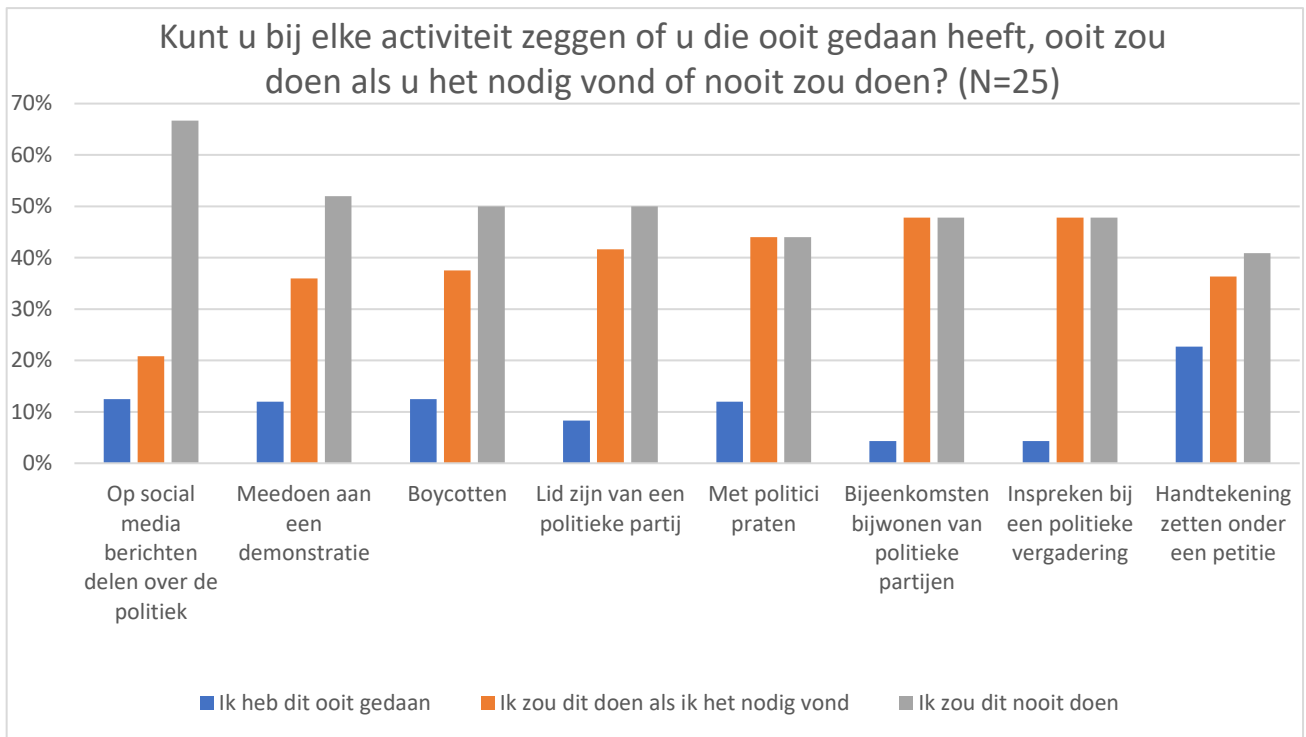
Tabel 5: Hoe vaak gaat u stemmen voor de volgende soorten verkiezingen? (N=24)

Figuur 4: Vergelijking eigen data en data Europees Waardenonderzoek (EVS, 2022, p. 505)

5.1.2 Andere vormen van politieke participatie

Ook is aan de respondenten gevraagd of ze voor verschillende acties konden aangeven of ze dat ooit gedaan hebben, ooit zouden doen als ze het nodig vonden of nooit zouden doen. Op die manier worden ook niet-conventionele vormen van politieke participatie onderzocht. Deze resultaten staan in figuur 5 en tabel 6. Hier valt op dat bij alle acties ongeveer 10% van de respondenten aangeeft het ooit gedaan te hebben. Bovendien valt op dat bijna de helft nooit bereid zou zijn om te praten met politici. Hetzelfde geldt voor deelname aan een demonstratie. Verdere analyse per respondent leert dat vier mensen bij alle activiteiten hebben aangegeven daar nooit toe bereid te zijn (N=25). Drie mensen hebben dit bij zeven van de acht activiteiten aangegeven. Dit suggereert dat ongeveer een kwart van de respondenten tot vrijwel geen enkele vorm van politieke participatie bereid is.

Figuur 5

Activiteit	Ik heb dit ooit gedaan	Ik zou dit doen als ik het nodig vond	Ik zou dit nooit doen
Op social media berichten delen over de politiek	3	5	16
Meedoen aan een demonstratie	3	9	13
Boycotten	3	9	12
Lid zijn van een politieke partij	2	10	12
Met politici praten	3	11	11
Bijeenkomsten bijwonen van politieke partijen	1	11	11
Inspreken bij een politieke vergadering	1	11	11
Handtekening zetten onder een petitie	5	8	9

Tabel 6: Bereidheid voor verschillende activiteiten

5.2 Formele drempels: kiesrecht als beslissende factor

5.2.1 Mensen met de Nederlandse nationaliteit: BRP-registratie is bepalend

Wat betreft de formele drempels blijkt, niet geheel verrassend, kiesrecht de bepalende factor. Voor dakloze mensen met de Nederlandse nationaliteit lijken er geen formele bezwaren te zijn. Net als alle andere mensen met de Nederlandse nationaliteit zijn zij kiesgerechtigd. Om daadwerkelijk te kunnen stemmen is een stempas vereist. Daarvoor is de cruciale factor een inschrijving in de Basisregistratie Personen met een briefadres. De gemeente verstrekt de stempas namelijk op het geregistreerde briefadres aan de hand van die registratie (Kiesraad, z.d.-a).

Het beleid aangaande die registratie is recent gewijzigd naar aanleiding van een advies van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving, waarin het niet verstrekken van een briefadres genoemd werd als één van de oorzaken voor dakloosheid (RVS, 2020). Een briefadres is namelijk noodzakelijk voor bijvoorbeeld een uitkering en zorgverzekering en “kan daarmee de eerste stap in de richting van herstel zijn” (RVS, 2020, p. 28). Toch bleek dat gemeenten regelmatig aanvragen voor een briefadres afwezen uit angst voor

“Wij hebben een enorme hoeveelheid (ruim 2000) stempassen in de postvakken gedaan van personen die staan ingeschreven bij de gemeente. Zij hebben dus wel een vast inschrijfadres bij ons, maar geen vast verblijfadres. Die stempas komt wel in het postvak, maar het is wel aan de persoon zelf om die post tijdig te komen halen.”

Teamleider van de grootste briefadreslocatie van Amsterdam (eigen data).

fraude (Van Huffelen, 2022). Hierom is de Wet basisregistratie personen per 1 januari 2022 aangepast: het verstrekken van een briefadres is niet langer een bevoegdheid van gemeenten, maar een wettelijke verplichting (Vermeulen, 2022). Gemeenten kunnen een briefadres dus niet meer weigeren. Op die manier krijgen dakloze mensen hopelijk eenvoudiger een briefadres en daarmee de zaken waar ze recht op hebben. De gesproken wetgevingsjurist van het ministerie van Binnenlandse Zaken gaf wel aan dat het verspreiden van stempassen bij deze wetswijziging geen rol speelde. Het is onbekend in hoeverre het krijgen van een briefadres in het verleden wel een drempel was voor politieke participatie.

In ditzelfde gesprek werd ook verteld dat het ministerie vanaf 1 januari daadwerkelijk een toename in het aantal briefadressen ziet. Dit kan leiden tot meer dakloze mensen die een stempas ontvangen. Bij de vragenlijst gaven twee mensen aan geen stempas te hebben ontvangen (N=20). Eén respondent gaf aan meerdere mensen gesproken te hebben die geen stempas hebben ontvangen.

De navraag bij vijf politieke partijen leert dat een briefadres voor vier partijen geen formele vereiste is voor lidmaatschap van de partij. Alleen de VVD heeft aangegeven dat een woon- of briefadres een vereiste is om lid te worden. Wel geven alle andere partijen aan dat het ontbreken van een briefadres praktisch ingewikkeld is, aangezien mensen wel met een adres geregistreerd worden en sommige belangrijke communicatie over bijvoorbeeld de contributie via de post verloopt. Deze partijen zijn echter bereid om maatwerk toe te passen bij mensen zonder briefadres die lid willen worden. Zo kan iemand gekoppeld worden aan een ander lid uit de lokale afdeling om daar de post te laten bezorgen. Het niet geregistreerd zijn in het BRP blijkt voor geen enkele partij een bezwaar. Tevens gaven twee partijen aan dat ze dit überhaupt niet mogen controleren.

5.2.2 Mensen zonder Nederlandse nationaliteit: vrijwel geen mogelijkheden tot formele participatie

Een aanzienlijk deel van de dakloze mensen heeft een migratieachtergrond (RVS, 2020). Volgens het CBS heeft de helft van de dakloze mensen een niet-westerse migratieachtergrond (2021). Ongeveer 10% heeft een westerse migratieachtergrond (CBS, 2021). Onbekend is welk deel van deze mensen niet de Nederlandse nationaliteit heeft. Binnen de steekproef van dit onderzoek gaat het echter om 47% van de mensen met een migratieachtergrond (N=19). Ook gaven diverse hulpverleners aan dat veel dakloze mensen niet de Nederlandse nationaliteit hebben.

Deze mensen hebben geen stemrecht voor de Tweede Kamer en de Provinciale Staten (Kiesraad, z.d.-b). EU-burgers en niet-Nederlanders met een geldige verblijfsvergunning mogen wel stemmen voor de waterschappen. Voor de gemeenteraad geldt dat EU-burgers mogen stemmen als ze volgens de BRP officieel in Nederland wonen. Niet-Nederlandse inwoners, die geen EU-onderdaan zijn, mogen stemmen als ze vijf jaar legaal en onafgebroken in Nederland wonen. Gezien hun migratieachtergrond zijn de mogelijkheden van veel dakloze mensen om te stemmen dus beperkt.

"[Ik zou willen] dat de mensen die geen papieren hebben een speciaal pasje krijgen om toch te stemmen in NL."

Antwoord van respondent op de vraag wat het makkelijker zou maken om te gaan stemmen

Dit geldt nog sterker voor de ongedocumenteerde dakloze mensen (de groep zonder verblijfsvergunning). Zij tellen niet mee in de statistieken en de omvang van de groep is daarom onduidelijk (RVS, 2020). Volgens de Amsterdamse ombudsman gaat het in Amsterdam echter al om ongeveer 10.000 à 30.000 ongedocumenteerde mensen, waarvan een aanzienlijk deel dakloos is (Ombudsman Metropool Amsterdam, 2021). Dit zijn de dakloze mensen in de moeilijkste situatie; ze hebben geen recht op opvang of structurele hulpverlening en moeten daarom op straat zien te overleven (Hochstenbach, 2022). Tegelijkertijd zijn hun mogelijkheden om politiek te participeren zeer beperkt. Zo hebben ze geen enkele vorm van kiesrecht (Kiesraad, z.d.-b).

Wat betreft het lid worden van een politieke partij blijkt de Nederlandse nationaliteit voor geen bevroegde politieke partij een vereiste. Daarbij gaven twee partijen aan dat ze hier ook niet naar mogen vragen.

5.2.3 Conclusie hypothese 1: de invloed van formele drempels verschilt

Samengevat is de juridische status van het individu bepalend voor de mate waarin formele drempels een rol spelen. Voor mensen met de Nederlandse nationaliteit lijken de formele drempels beperkt, aangezien de stempas automatisch op het briefadres bezorgd wordt als iemand geregistreerd staat in de BRP. Dit onderzoek suggereert dat dit over het algemeen goed verloopt. Deze mensen kunnen ook, op basis van maatwerk, lid worden van de meeste politieke partijen. De grote groep dakloze mensen zonder Nederlandse nationaliteit of verblijfsvergunning mag echter niet deelnemen aan de meeste verkiezingen. Zij kunnen wel lid worden van een politieke partij.

5.3 Situationele drempels: gebrek aan “een basis” maakt politieke participatie “een luxe”

5.3.1 Basisbehoeftes als prioriteit

De leefomstandigheden waarin dakloze mensen zich moeten redden blijken politieke participatie bijna onmogelijk te maken. Vrijwel iedereen noemt dat het moeilijk is om met abstracte zaken als politiek bezig te zijn, terwijl de basale leefomstandigheden zo onzeker zijn. Zo gaf een respondent in een gesprek aan dat hij eerst een basis nodig heeft voordat hij met

“Wow, you want me to sleep under a bridge and now work up in parliament? Well, if there is food and it is warm all year long?”

Antwoord van respondent op de vraag of hij politiek actiever zou willen zijn.

politiek bezig kan zijn, aangezien dat meer een luxe is. In de vragenlijst werd ook gevraagd naar wat er veranderd moest worden zodat de respondent politiek actiever kon zijn. Daarbij was het meest genoemde antwoord “een dak boven mijn hoofd”. Een hulpverlener in het inloophuis vertelde ook dat hij merkte dat mensen die net dakloos waren geworden vaak nog strijdlustig waren en zich politiek wilden inzetten. Als ze langer dakloos waren, verdween deze energie echter meestal.

“I need a home and also integrate with society. From there I can gain my stability and improve my approach on politics”

Antwoord van respondent op de vraag wat nodig is om politiek actiever te worden.

Een andere illustratie van deze drempel is het inloophuis waar ik meeliep. Hier kunnen dakloze mensen om 09:00 naar binnen. In het begin is het altijd druk bij de bar waar mensen koffie en broodjes krijgen. Toen ik daar voor het eerst werkte, was ik verbaasd over de enorme hoeveelheden suiker die

de bezoekers in hun koffie willen. Dit schijnt echter fijne “brandstof” te zijn na een nacht buiten. Na een paar kopjes koffie en een paar broodjes valt een groot deel zittend op een stoel in slaap. Een hulpverlener zei hier dan ook over dat het vrijwel onmogelijk is om bezig te zijn met politiek, als je eigenlijk alleen maar wilt slapen en eten zodra je even in een warme overdekte ruimte bent.

5.3.2 De invloed van stress

In de vragenlijst werd hier niet expliciet naar gevraagd, maar in het validatiegesprek met man die dakloos is geweest werd stress genoemd als een belangrijke factor die besproken moet worden. Hij vertelde hoe je blik vernauwt door de stress die dakloosheid veroorzaakt; je hebt alleen nog maar oog voor de zaken die op de korte termijn het hardste nodig zijn, zoals eten en een slaapplek. Voor abstractere zaken is er geen ruimte in je hoofd. Zo vertelde hij hoe hij plotseling “een ander mens was”, toen hij weer een vaste woning had. Ineens ervaarde hij dat hij weer bezig kon zijn met dingen die niet direct noodzakelijk zijn.

Als voorbeeld van deze stress noemde hij zijn recente ervaringen als hulpverlener bij de winteropvang. De winteropvang is een doorlopende nachtopvang voor “kwetsbare dak- en thuisloze mensen die geen onderdak kunnen vinden tijdens de winterperiode” (Leger des Heils, z.d.). Deze opvang is geopend tussen 1 december en 1 april voor ongeveer 350 mensen. De eerste drie maanden merkte hij dat de mensen door het dak boven hun hoofd zichtbaar “opknaptten” en zich rustiger gingen gedragen. Iedereen weet echter dat de opvang op 1 april sluit. Hij merkte duidelijk dat de mensen drie à vier weken voor die sluiting weer onrustiger werden en bijvoorbeeld meer alcohol gingen drinken door de stress over het dreigende gebrek aan een vaste slaappleats.

“[als dakloze] kun je alleen maar zien wat er tussen je oogkleppen zit. Ga je die oogkleppen vergroten, komt er allemaal informatie binnen die je niet kunt verwerken. Dus je moet heel voorzichtig zijn als je het keuzepalet gaat vergroten. Want dat gaat gewoon niet.”

Ex-dakloze man tijdens validatiegesprek

Dit alles sluit aan op het concept “doenvermogen”. Bekend is dat acute stress en mentale vermoeidheid het doenvermogen negatief beïnvloeden (WRR, 2017). Mensen kunnen dan moeilijker rationele beslissingen nemen of rekening houden met de lange termijn. Deze twee effecten komen samen bij mensen die in armoede leven; uit onderzoek is gebleken dat mensen die in armoede leven bijvoorbeeld slechter scoren op cognitieve tests (WRR, 2017). Ook is bij hen vaak sprake van blikvernauwing. Ze worden “zozeer in beslag genomen door geldzorgen dat er minder aandacht overblijft voor andere

zaken” (WRR, 2017, p. 102). Het is goed denkbaar dat deze mechanismen het doenvermogen van dakloze mensen negatief beïnvloeden, aangezien hun levenssituatie extreem onzeker is met veel zorgen. De mentale ruimte om met politiek bezig te zijn ontbreekt dan hoogstwaarschijnlijk ook.

5.3.3 Focus op positieve bijdrage aan de eigen levenssfeer

Hiermee in lijn viel op hoeveel respondenten benadrukten dat ze zich vooral richten op de eigen levenssfeer. Ze proberen het goede te doen en mensen te helpen, maar richten zich daarbij op de mensen en omstandigheden in hun nabije omgeving. Politiek wordt

“Ik heb geen gevoel voor de politiek. Maar ik ben heel tevreden met mijn spirituele leven.”

Reactie van respondent op de vragenlijst

gezien als iets waar je toch maar weinig invloed hebt en waar je daarom maar weinig aandacht aan hoeft te besteden. Dan is het beter om te proberen om een positieve bijdrage te leveren aan de situatie waarin je je op dat moment bevindt. Zo viel me op hoe mensen elkaar in het inloophuis proberen te helpen, door bijvoorbeeld een laatste sigaret uit te delen of lekker brood aan de medewerkers te geven zodat die het kunnen uitdelen.

Bovendien gaf een aantal mensen aan dat religieuze of spirituele overtuigingen politieke bemoeienis overbodig maken. Ze richten zich op het leven in lijn met hun geloofsovertuigingen en dit maakt politiek overbodig. Deze religieuze of spirituele overtuigingen varieerden sterk. Zo sprak ik een man die dualisme noemde als leidend principe, terwijl een andere man zich liet leiden door het christendom. Eén respondent gaf aan dat hij niet stemde omdat hij geloofde in de *star seed* theorie. Dit betekent dat hij dacht dat afkomstig is van een andere planeet en eerst meer duidelijkheid moet krijgen over zijn precieze missie op aarde. Desalniettemin lijkt elkaar helpen voor een groot deel ook “gewoon” erbij te horen.

Dit is een belangrijke kanttekening bij het voorgaande stuk over hoe de leefomstandigheden zorgen dat dakloze mensen niet bezig (kunnen) zijn met de politiek: de leefomstandigheden resulteren niet per se in een egoïstische houding, waarbij iemand alleen maar denkt aan zijn eigen belangen. Men houdt immers nog wel (enigszins) oog voor de belangen van de mensen om zich heen. Alleen politiek lijkt te abstract of niet belangrijk genoeg om de schaarse aandacht en energie waard te zijn.

5.3.4 Conclusie hypothese 2: situationele drempels belemmeren politieke participatie

Kortom, de leefomstandigheden van dakloze mensen lijken politieke participatie bijna onmogelijk te maken. Vrijwel alle respondenten gaven aan dat het lastig is om met abstracte zaken als de politiek bezig te zijn, terwijl de basale levensbehoeftes niet gegarandeerd zijn. Hier komt bij dat de constante stress over deze levensbehoeftes zorgt voor blikvernaauwing. Veel dakloze mensen lijken zich daarom te richten op het goede doen in de persoonlijke levenssfeer, in plaats van te proberen maatschappelijke invloed uit te oefenen.

5.4 Intrinsieke drempels: geen motivatie door wantrouwen en desinteresse

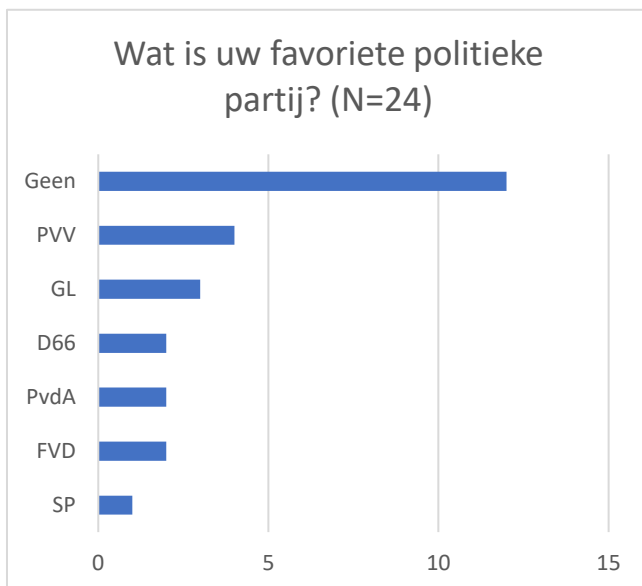
5.4.1 Wantrouwen

Het wantrouwen richting de politiek is enorm onder de respondenten. Dit bleek allereerst uit het feit dat de respondenten gemiddeld een 3,4 gaven aan hun tevredenheid over de politiek (N=25). Ter vergelijking: bij het Europese Waardenonderzoek gaven Nederlanders gemiddeld een 5,8 (EVS, 2022, p. 435). Tevens gaven vier respondenten een nul, terwijl de schaal in de vragenlijst eigenlijk liep van 1 tot 10. Vier respondenten antwoordden een 1. Ongeveer een derde van de steekproef geeft dus aan zo ontevreden te zijn als maar kan. Dit tegenover ongeveer 20% van de respondenten die de politiek een voldoende geeft. Gevraagd naar waarom mensen niet gingen stemmen, werd “ik heb het gevoel dat de regering niet met mij bezig is” ook het meest genoemd (figuur 6).

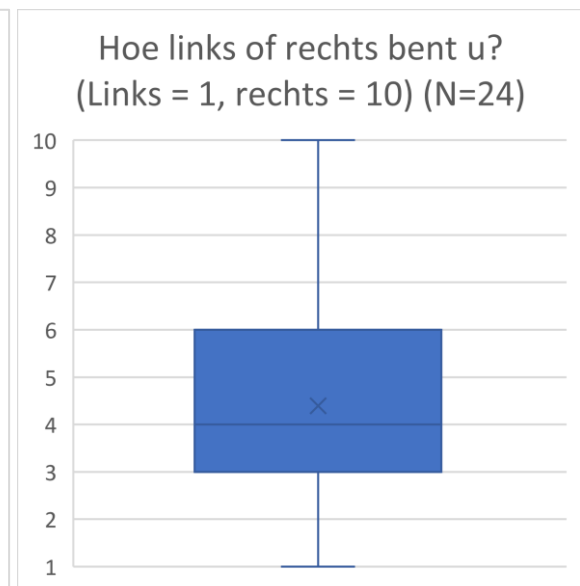

Figuur 6

De vraag naar de favoriete politieke partij werd het meest beantwoord met “geen” (zie figuur 7). Hierna werd de PVV het vaakste genoemd, zowel door mensen die wel als niet in Nederland geboren zijn. De reden hiervoor was dat veel mensen het gevoel hadden dat buitenlanders heel snel en eenvoudig een woning krijgen, terwijl zij dak- of thuisloos zijn. Zo vertelde een moeder bij het inlooppreekuur voor economisch dakloze mensen dat haar zoon nu al bijna drie jaar thuisloos is en “overal en nergens slaapt”. Het lukt hem maar niet om een woning te krijgen, terwijl volgens haar voor alle vluchtelingen in één keer allemaal extra woningen geregeld worden. Deze vrouw stemde echter geen PVV, maar helemaal niet meer. Ze had altijd links gestemd, maar de linkse partijen hadden de verkeerde prioriteiten bij het bestrijden van de woningnood. Deze frustratie over linkse partijen die niet voldoende opkwamen voor dakloze mensen werd vaker genoemd. Op de vraag “hoe links of rechts bent u?” antwoordden de respondenten overwegend in het midden (zie figuur 8).

Figuur 7

Figuur 8

Een andere reden voor dit wantrouwen lijkt de hardheid van de systemen. Zoals ook beschreven in hoofdstuk 5.1.2. dragen verschillende regelingen bij aan het dakloos worden of blijven. In dit onderzoek is niet aan de dakloze mensen zelf gevraagd wat hun ervaringen zijn met de overheid, maar volgens verschillende hulpverleners speelt dit een grote rol. Zo vertelde een hulpverlener over hoe dakloze mensen zich “gepiepeld” voelen door de winterkouderegeling. Deze regeling houdt in dat er noodopvang georganiseerd wordt als de weeromstandigheden te slecht zijn om op straat te slapen. Dit is afhankelijk van één enkele graad Celsius. Bij een gevoelstemperatuur van nul graden mogen mensen binnen slapen, maar bij een gevoelstemperatuur van één graad slapen ze buiten. Een dusdanig harde regeling draagt bij aan het gevoel dat de overheid er niet voor hen is.

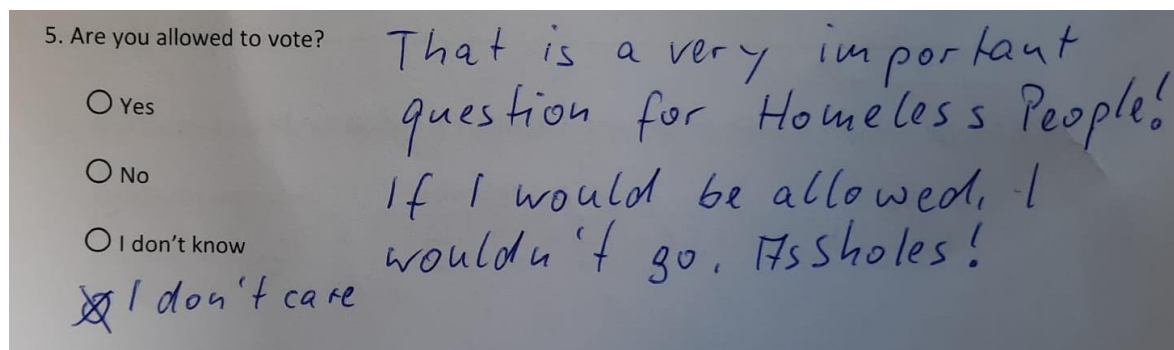
Een ander voorbeeld is een man die geopereerd moest worden vanwege een liesbreuk. Dit was een behoorlijk zware operatie, waarbij de man onder volledige narcose moest en overdag de hele dag opgenomen werd. 's Avonds werd hij echter, ondanks dat bekend was dat hij dakloos was, direct uit het ziekenhuis ontslagen. Later vertelde een hulpverlener dat het litteken "gelukkig" ernstig was gaan ontsteken, omdat hij daardoor toch opvang kon krijgen. Als dit niet was gebeurd, had hij echter zonder hulp op straat moeten herstellen.

"If I could qualify for a brief address (denied 3 times, then the IND cancelled it). So: no DigiD, no work permit, no BSN, no uitkering and no QR-code during the lockdown for being double-vaccinated, as they promised. (Hence, no faith in their system, only denial)."

Reactie van respondent op de vraag in de vragenlijst waarom hij niet gaat stemmen.

De zorgcoördinator van de opvang voor ongedocumenteerde dakloze mensen noemde nog een ander voorbeeld in een gesprek. Ze hebben daar een beperkt aantal plekken, waarbij mensen in principe drie maanden lang hulp en opvang kunnen krijgen. Een groot deel van de cliënten komt binnen met zware psychische of verslavingsproblematiek. In de drie maanden hulp lukt het vaak om die mensen te stabiliseren. Aan het einde van het traject ontbreekt echter regelmatig een nieuwe plek waar de persoon heen kan. Het verblijf in de opvang kan dan iets gerekt worden, maar het uiteindelijke resultaat is vaak dat iemand weer op straat belandt nadat hij of zij gestabiliseerd is. Heel regelmatig valt de persoon dan weer terug in de oude problematiek.

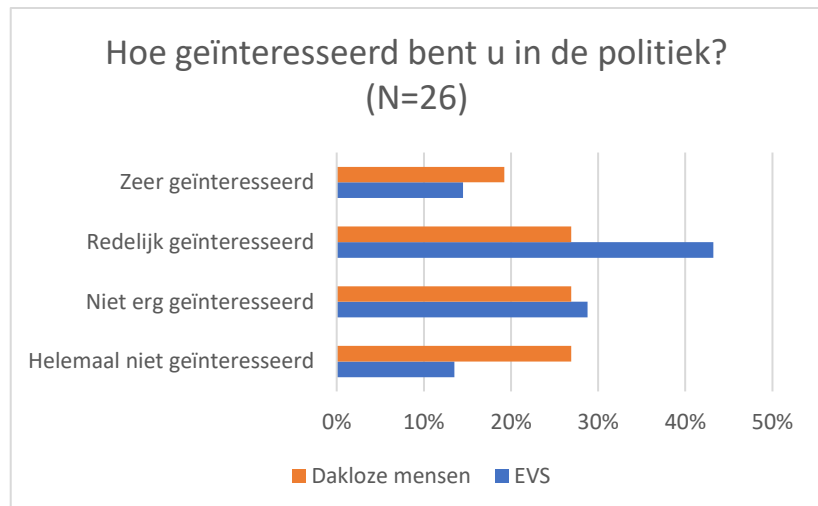
Daarbij is het mijn indruk dat de situatie waarin de persoon zich bevindt, invloed heeft op de mate van wantrouwen en onvrede. Bij de mensen die ik heb gesproken in een opvanglocatie met slaapplekken leek het wantrouwen nog enigszins beperkt. De mensen in het inloophuis, die grotendeels in de openbare ruimte slapen, leken aanzienlijk wantrouwender. Het lijkt logisch dat de mate waarin je geholpen wordt door de overheid, invloed heeft op je vertrouwen in die overheid. Op basis van deze kleine steekproef kan dit echter niet statistisch onderbouwd worden.

Figuur 9: Reactie van respondent op de vraag of hij stemrecht heeft

5.4.2 Interesse

De interesse in de politiek lijkt te verschillen. Ongeveer de helft geeft aan redelijk tot zeer geïnteresseerd te zijn en de andere helft geeft aan niet erg tot helemaal niet geïnteresseerd te zijn. Dit komt ook overeen met mijn beeld op basis van de interviews en het etnografische onderzoek: sommige mensen volgen het

Figuur 10

nieuws en praten hierover met elkaar. Andere mensen hebben zich hier helemaal van afgekeerd. Voor het beeld zijn de antwoorden op deze vraag uit deze steekproef vergeleken met de resultaten uit het Europese Waardenonderzoek (zie figuur 10). Hier blijken geen grote verschillen uit, behalve het feit dat dakloze mensen relatief veel “helemaal niet geïnteresseerd” zijn. Het is wel mijn indruk dat de desinteresse bij de dakloze mensen veelal komt doordat mensen vervreemd zijn en niet zo zeer doordat ze loyaal zijn (zie tabel 1). Helaas is de verhouding loyaliteit-vervreemdheid in de totale Nederlandse populatie nog niet onderzocht, wat een vergelijking moeilijk maakt.

5.4.3 Uitzonderingen: mensen die nog niet bevreemd zijn

Dat dakloze mensen in het algemeen politiek vervreemd lijken, betekent uiteraard niet dat er geen uitzonderingen zijn. Sommige mensen die ik gesproken heb, leken nog wel open te staan om bij te dragen aan eventuele politieke actie. Zo heb ik het “achterbanoverleg” bijgewoond van het Straatconsulaat in Den Haag. Deze organisatie “behartigt de individuele en collectieve belangen van dak- en thuislozen in Den Haag”, waarbij het doel is om dit “nadrukkelijk samen mét en op basis van de expertise van de doelgroep” te doen (Straatconsulaat, 2021). Tijdens het achterbanoverleg bespreken medewerkers van het Straatconsulaat de stand van zaken op het gebied van dakloosheid in Den Haag. (Ex-)dakloze mensen kunnen hier signalen doorgeven die zij doorkrijgen vanuit hun achterban. Zo wees iemand op een mogelijk onrechtmatige huisuitzetting. Een ander begon over de toename in het aantal dakloze mensen in bepaalde bossen. De medewerkers konden vervolgens terugkoppelen dat ze dit zouden bespreken met de boswachters die verantwoordelijk zijn voor deze bossen. Deze mensen hebben ook een periodiek overleg met de wethouder, wat tijdens het overleg werd voorbereid.

Een initiatief dat deze vergadering ook werd besproken was “de week van de eerlijke beeldvorming”. Dit is een project met het doel om de beeldvorming op het gebied van dakloosheid realistischer te krijgen. Zo werd bij de vorige editie een set “realistische en eerlijke foto’s van mensen die dakloos zijn” gepubliceerd (Straatconsulaat, 2022). In figuur 11 zijn verschillende van deze foto’s opgenomen. Op de website wordt over dit initiatief het volgende gezegd:

“Wij zijn de onrealistische foto’s van mannen met lange witte baarden, omringd door spullen en blikjes bier in de media helemaal zat! Dit is respectloos en kwetsend voor de mensen die op dit moment dakloos zijn en hun leven proberen op te bouwen. Laten we niet meer spreken of schrijven over daklozen en zwervers, maar over dakloze mensen. Want alleen als we deze mensen zien als mens gaan we stigma tegen en kunnen we dakloosheid uitbannen.”
(Straatconsulaat, 2022).

Figuur 11: Eerlijke persfoto’s Straatconsulaat (2022, fotografie: Eveline van Egdom)

5.4.4 Conclusie hypothese 3: intrinsieke drempels verminderen politieke participatie

De respondenten blijken zeer wantrouwend tegenover de politiek. Ze zijn zeer ontevreden en hebben het gevoel dat de politiek er niet voor hen is. Dit komt enerzijds doordat de politiek volgens hen de verkeerde prioriteiten heeft bij het oplossen van het woonprobleem. Anderzijds lijkt dit te komen door de hardheid van systemen en regels. Hierdoor voelen mensen geen motivatie om te gaan stemmen, aangezien het toch niks oplevert. De interesse lijkt te verschillen. Een deel van de respondenten is dus vervreemd en een ander deel is cynisch (zie tabel 1). Hierop zijn ook uitzonderingen te vinden: sommige mensen lijken wel open te staan voor politieke actie.

6 Conclusie

Samengevat lijkt de politieke participatie van dakloze mensen zeer beperkt door een aantal drempels. Het wordt als heel lastig ervaren om bezig te zijn met iets abstracts als de politiek, terwijl de basale levensbehoeftes zo onzeker zijn. Daar komt bij dat een groot deel dusdanig weinig vertrouwen heeft in de overheid dat ze het niet meer de moeite waard vinden om te stemmen. De politici zitten er immers toch niet voor hen. Dit lijkt enerzijds te komen door de overtuiging dat de politiek de verkeerde prioriteiten heeft bij het aanpakken van het woonprobleem. Anderzijds lijkt dit gevoel ook gevoed te worden door de hardheid van sommige systemen en regelingen. Hierdoor is een groot deel politiek vervreemd, wat betekent dat ze geen vertrouwen en interesse meer hebben. Daarbij mag de grote groep dakloze mensen zonder Nederlandse nationaliteit of verblijfsvergunning niet meedoen aan de meest basale vorm van politieke participatie, namelijk stemmen. Kort gezegd worden hypothese 2 en 3 aangenomen. Hypothese 1 wordt deels aangenomen.

Hierbij valt op hoe deze verschillende drempels gezamenlijk resulteren in een positie waarin politieke participatie vrijwel onmogelijk lijkt. Dit lijkt dan ook het verschil tussen de groep dakloze mensen en andere groepen met “alleen” een lage sociaaleconomische status. De combinatie van extreem wantrouwen met extreem weinig middelen lijkt te resulteren in een totale afkeer van de politiek. Het onderscheid tussen de verschillende drempels moet dan ook gezien worden als een denkkader voor dit onderzoek. In de praktijk is politieke participatie complex door een combinatie van alle problemen die horen bij dakloosheid. Daarbij zijn de respondenten in dit onderzoek niet gevraagd naar eventuele andere problematiek die ze ervaren. Ook persoonlijke zaken als ervaringen of gevoelens van schaamte of wanhoop zijn buiten beschouwing gelaten. Waarschijnlijk is de situatie in de praktijk dus nog complexer en ernstiger dan beschreven in dit onderzoek.

Een fundamenteel knelpunt daarbij is het tijdelijke karakter van dakloosheid, aangezien dit onderzoek suggereert dat het vrijwel onmogelijk is om te participeren terwijl je dakloos bent. Als de periode van dakloosheid eindigt door het verkrijgen van een woning, zou het dan wel weer mogelijk moeten zijn om politiek te participeren. Tegelijkertijd vermindert dan de noodzaak tot politieke participatie, aangezien men zelf niet meer dakloos is. Bovendien is de meervoudige problematiek die ontstaat in de periode van dakloosheid niet direct opgelost door het vinden van een huis (RVS, 2020).

Dit alles duidt op een problematische paradox: dakloze mensen hebben extreem veel belang bij maatschappelijke verandering, maar extreem weinig mogelijkheden om deze te realiseren door politieke participatie. De ervaren problemen en frustraties kunnen of willen ze niet uiten binnen het politieke systeem. Dit is een fundamenteel probleem voor een democratisch systeem dat ervanuit gaat dat mensen hun onvrede kanaliseren via verkiezingen of andere vormen van participatie. Mogelijk verklaart dit dan ook (deels) het gebrek aan politieke aandacht voor het dakloosheidsprobleem. Verder onderzoek is echter nodig om dit verband te bevestigen. Het zou in ieder geval goed zijn als politici zich bewust zijn van de drempels die dakloze mensen ervaren om politiek te participeren en de verantwoordelijkheid voelen om de belangen van deze groep toch te vertegenwoordigen, ook als dit niet een direct electoraal voordeel heeft. Zo kan voorkomen worden dat dakloosheid inderdaad stemloosheid betekent.

Hierbij kan ook het morele punt gemaakt worden dat politici zich, gezien het grote wantrouwen, juist voor deze groep moeten inzetten: het zijn mensen die zich door bepaalde ervaringen hebben afgekeerd van de overheid. Als we geloven dat iedereen gelijk meetelt in deze samenleving, verdienen deze mensen de grootste inspanning. Anders is het voorstelbaar dat we in een neerwaartse spiraal terecht komen: dakloze mensen hebben niet het gevoel dat de overheid er voor hen is, waardoor ze niet langer hun stem laten horen. Hierdoor worden hun belangen niet vertegenwoordigd in de politiek. Dit leidt ertoe dat de overheid zich minder voor deze groep in gaat zetten. Het wantrouwen neemt dan verder toe, waardoor dakloze mensen nog minder politiek participeren. Dit kan resulteren in een situatie waarin dakloze mensen en de overheid volledig van elkaar vervreemd raken. Gezien de situatie waarin dakloze mensen zich bevinden, lijken de politici aan zet om deze negatieve spiraal te voorkomen of doorbreken. Hiervoor moeten ze er alles aan doen om dakloze mensen weer het gevoel te geven dat de overheid er ook voor hen is.

7 Reflectie en suggesties voor vervolgonderzoek

Bij deze conclusie moet uiteraard opgemerkt worden dat de resultaten van dit onderzoek slechts beperkt generaliseerbaar zijn door de beperkte omvang van de steekproef. Bovendien is Amsterdam dominant binnen deze steekproef en is de groep economisch dakloze mensen ondervertegenwoordigd. Ook de groep jonge dakloze mensen ontbreekt binnen de steekproef. Daar komt bij dat alle respondenten benaderd zijn via instellingen of organisaties. Het is denkbaar dat de mensen die geen contact hebben met instituties anders naar het onderwerp kijken of in een andere situatie leven. Waarschijnlijk zijn zij bijvoorbeeld minder vaak geregistreerd in de BRP en ontvangen daarom wellicht minder vaak een stempas.

Gezien de complexiteit van het onderwerp was het doel ook niet om te komen tot volledige en statistische onderbouwde conclusies. In plaats daarvan was het doel een eerste beeld krijgen met daaruit voortkomende mogelijke richtingen voor vervolgonderzoek. Hierbij lijken de volgende hypothesen bijvoorbeeld relevant om verder te onderzoeken met een grotere steekproef:

- De intrinsieke drempels (ofwel, de mate van wantrouwen en onvrede) zijn afhankelijk van de situatie waarin de persoon zich bevindt. Het is mijn indruk dat mensen die daadwerkelijk op straat slapen, ontevredener en wantrouwender zijn dan bijvoorbeeld mensen die in een opvang slapen. Dit lijkt ook logisch aangezien de tweede groep meer geholpen wordt.
- De situationele drempels zijn afhankelijk van hoe lang iemand dakloos is. Een hulpverlener gaf aan dat in zijn ervaring mensen die pas net dakloos zijn, vaak nog energie hebben om zich te verzetten tegen de systemen. Als iemand langer dakloos is, verliest diegene echter vaak de motivatie en energie.
- De politieke participatie van dakloze mensen is lager dan die van andere groepen die onderdeel zijn van het precariaat. Dit onderzoek suggereert dat de drempels voor dakloze mensen hoger zijn door de combinatie van verschillende drempels. Een structurele grootschalige vergelijking maakt het mogelijk dit statistisch te onderzoeken.

Tegelijkertijd moet hierbij opgemerkt worden dat het waarschijnlijk altijd moeilijk blijft om een valide steekproef te verzamelen onder deze populatie. Op een paar tegenvallers na, had mijn data-verzameling bijna niet beter kunnen verlopen. Verschillende hulporganisaties reageerden immers enthousiast en waren zeer bereid om mij verder te helpen. Desalniettemin is het niet gelukt om in een periode van meerdere maanden meer dan 30 respondenten te verzamelen. Wellicht lukt dit wel als men een vergoeding kan bieden aan deelnemers van het onderzoek. Anders is het aan te raden om weer gebruik te maken van meer onderzoeksmethodes dan alleen vragenlijsten, om zo toch door triangulatie betrouwbare resultaten te verzamelen.

Verder lijken de intrinsieke drempels het meest relevant voor kwalitatief vervolgonderzoek. De formele drempels zijn duidelijk en de situationele drempels lijken logisch en voorstelbaar. Het kan echter wel waardevol zijn om meer te weten over de ervaringen die hebben bijgedragen aan dit extreme wantrouwen. Dit onderzoek suggereert twee redenen en de feitelijke effecten van bepaalde systemen zijn al beschreven (zie o.a. Nationale ombudsman, 2016; RVS, 2020). Hoe bepaalde ervaringen met de overheid de visie op de overheid beïnvloeden, is echter nog niet verder onderzocht. Mogelijk draagt dit bij aan het actuele wetenschappelijke debat over hoe politiek vertrouwen verklaard kan worden. Nog belangrijker is echter dat dit misschien inzicht biedt in hoe het vertrouwen van deze mensen weer hersteld kan worden.

Daarnaast is de mogelijkheid tot het vormen van een sociale beweging een relevant onderzoeksonderwerp. In deze scriptie is de politieke participatie van individuen onderzocht, nadat collectieve belangenbehartiging al eerder is onderzocht (De Vries, 2021). Onderzoek naar sociale bewegingen van dakloze mensen in Nederland lijkt nog te ontbreken. Het kan relevant zijn om te onderzoeken in hoeverre het realistisch is dat dakloze mensen zich verenigen of welke factoren een rol speelden bij sociale bewegingen van dakloze mensen in het verleden of in andere landen.

Hierop aansluitend kan de ervaren identiteit van dakloze mensen ook een interessant onderwerp zijn voor vervolgonderzoek. Om het onderzoek haalbaar te houden en de vragen niet te persoonlijk te maken, zijn de respondenten niet gevraagd naar zaken als schaamte of in hoeverre ze zich verbonden voelen met andere dakloze mensen. Uit onderzoek blijkt wel dat dit factoren zijn die politiek gedrag beïnvloeden (Bouché, 2018). Het is denkbaar dat dit de politieke participatie van dakloze mensen negatief beïnvloedt, aangezien dakloosheid in het algemeen wordt gezien als een toestand die iemand zo snel mogelijk wil ontvluchten. Dit kan het moeilijk maken om een beweging te construeren op basis van deze gedeelde identiteit, zoals de *queer* gemeenschap bijvoorbeeld heeft gedaan door trots (*pride*) te benadrukken (Allen, 2009).

Tot slot wil ik een algemene kanttekening plaatsen bij deze scriptie. Dit onderzoek richtte zich grotendeels op de drempels die dakloze mensen ervaren, waardoor vooral de kwetsbaarheid van hun leefwereld is benadrukt. Het doel was immers beschrijven hoe hun situatie de mogelijkheden tot politieke participatie beïnvloedt. Zowel tijdens de interviews als het etnografisch onderzoek bleek echter ook hoeveel vrolijkheid, humor en veerkracht deze mensen hebben. Dit gold ook voor alle hulpverleners en andere medewerkers. Het blijkt wellicht niet direct uit de resultaten, maar ik heb dus ook heel veel positieve en vermakelijke herinneringen aan het proces.

8 Aanbevelingen voor de praktijk

8.1 Het betrekken van dakloze mensen bij besluitvorming en belangenbehartiging

De conclusie dat politieke participatie voor dakloze mensen heel lastig is, nuanceert de aanbeveling uit eerder onderzoek dat belangenbehartiging van dakloze mensen ook meer door dakloze mensen zelf gedaan zou moeten worden (De Vries, 2021). Hetzelfde geldt voor de ambitie om dakloze mensen op grote schaal te betrekken bij de uitvoering van het Actieplan Dakloosheid (Rijksoverheid, 2022). Voor de meerderheid van de dakloze mensen is het waarschijnlijk lastig of onaantrekkelijk om mee te doen aan dit soort projecten. Zoals beschreven zijn er uiteraard ook uitzonderingen: sommige dakloze mensen zijn wel actief bezig met de politiek en voelen de motivatie om bij te dragen aan verandering. Het lijkt het meest realistisch om deze mensen aan te voeren als een soort woordvoerders.

Daarbij lijkt het belangrijk om het leveren van een bijdrage aan dit soort initiatieven aantrekkelijk te maken. Zo kan het verstandig zijn om, indien mogelijk, een redelijke vergoeding te bieden. Op die manier wordt politieke participatie niet iets wat mensen iets kost, maar juist iets wat iets oplevert. Dit kan wellicht al in de vorm van bijvoorbeeld een lunch of de mogelijkheid om op de locatie te douchen. Los van het praktische voordeel dat mensen dan sneller geneigd zijn om deel te nemen, kan dit ook moreel gerechtvaardigd worden. Het is immers redelijk om mensen ook iets terug te geven, als je ze in een moeilijke situatie vraagt om zich in te zetten voor iets abstracts in het algemene belang.

Hierop aansluitend is het essentieel om zorgvuldig en integer om te gaan met de mensen die je wilt betrekken. Zo werd bij het achterbanoverleg dat ik heb bijgewoond gesproken over een wethouder die twee keer een gepland periodiek overleg met (ex-)dakloze mensen had afgezegd. Dit leek voor deze mensen het beeld te bevestigen dat politici en bestuurders niet te vertrouwen zijn. Voor overheden, bestuurders of politici die om input vragen, is het dus cruciaal om de juiste verwachtingen te creëren en die ook waar te maken. Anders vergroot je het al bestaande wantrouwen, met het risico dat ook deze mensen die nog wel willen participeren afhaken.

8.2 Stemmen eenvoudig maken

Wat betreft stemmen lijkt het vooral belangrijk om dit zo eenvoudig en aantrekkelijk mogelijk te maken. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een informatiecampagne waarin duidelijk wordt gemaakt welke thema's bij die specifieke verkiezingen relevant zijn voor dakloze mensen. Daarbij zou bijvoorbeeld een overzicht gemaakt kunnen worden van de plannen van de verschillende partijen voor dakloze mensen, om zo de keuze eenvoudiger te maken. Deze informatie kan dan verspreid worden bij bijvoorbeeld inloophuizen of opvanglocaties. Een postercampagne bij de locaties met briefadressen is wellicht ook bevorderlijk voor de opkomst. Ook is het wellicht mogelijk om stemlocaties in te richten bij inloophuizen of opvangcentra.

Verschillende overwegingen zijn relevant bij de vraag wie dit soort initiatieven zou moeten organiseren. Diverse hulpverleners gaven aan politiek als gespreksonderwerp te vermijden bij hun cliënten, omdat het de verhouding kan verstoren. Zij gaven vaak aan wel bereid te zijn om iets feitelijks als het belang van stemmen onder de aandacht te brengen. Wellicht kan de gemeente of het ministerie hierbij helpen door posters of ander materiaal te ontwikkelen waarin dakloze mensen opgeroepen worden te stemmen. Deze kunnen dan verspreid worden bij alle locaties waar dakloze mensen vaak komen. Iets soortgelijks doet de gemeente Amsterdam immers ook al met campagnes in de wijken waar de opkomst altijd laag is. Meer inhoudelijke campagnes, waarin bijvoorbeeld de plannen van verschillende partijen op het gebied van dakloosheid worden vergeleken, kunnen mogelijk ontwikkeld worden door de maatschappelijke organisaties. Zij hoeven immers niet politiek neutraal te zijn.

8.3 Meer aandacht voor dakloosheid in het onderwijs

De laatste aanbeveling is wellicht meer persoonlijk van aard. Met het schrijven van deze laatste woorden rond ik namelijk vijf jaar aan universitaire maatschappelijke studies af (politicologie en bestuurskunde). Tot aan deze scriptie is in mijn gehele studietijd het dakloosheidsprobleem geen enkele keer aan bod gekomen. Als de wooncrisis werd besproken, ging het altijd over studentenhuisvesting of de problemen van de middenklasse. Wat betreft onderwijs over ongelijkheid, ging het ook vrijwel altijd over zaken als gender, kleur of seksualiteit en bijna nooit over klasse. Uiteraard wil ik de problemen van deze groepen niet bagatelliseren, maar het dakloosheidsprobleem is, met ongeveer 100.000 slachtoffers, minstens net zo relevant. Laat de universiteiten dan, als plekken waar toekomstige beleidsmakers en politici worden opgeleid, ervoor zorgen dat studenten zich in ieder geval bewust zijn van de problematiek die deze groep mensen ervaart. Dit des te meer omdat dakloze mensen zelf blijkbaar zoveel afstand voelen tot dit soort systemen en instituties.

9 Literatuurlijst

- Allen, M. (2009). The Political Organisation of People who are Homeless: Reflections of a Sympathetic Sceptic. *European Journal of Homelessness*, 5(2), 289-299.
- Belcher, J. R., & Deforge, B. R. (2012). Social Stigma and Homelessness: The Limits of Social Change. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 22(8), 929-946.
<https://doi.org/10.1080/10911359.2012.707941>
- Beullens, K., Loosveldt, G., Van den Plas, C. & Stoop, I. (2018). Response Rates in the European Social Survey: Increasing, Decreasing, or a Matter of Fieldwork Efforts? *Survey Methods: Insights from the Field*. <https://surveyinsights.org/?p=9673>
- Bouché, V. (2018). From Categories to Context: Identity Meaning and Political Engagement. *Social Science Quarterly*. <https://doi.org/10.1111/SSQU.12457>
- Bryman, A. (2016). *Social research methods* (fifth edition). Oxford University Press.
- Campbell, D. E. (2013). Social Networks and Political Participation. *Annual Review of Political Science*, 16(1), 33-48. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-033011-201728>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2018, 19 december). *Meeste daklozen hadden al jaren een laag inkomen*. Geraadpleegd op 18 april, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/51/meeste-daklozen-hadden-al-jaren-een-laag-inkomen>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2021, 1 april). *Stijging van het aantal daklozen tot stilstand gekomen*. Geraadpleegd op 15 mei, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/13/stijging-van-het-aantal-daklozen-tot-stilstand-gekomen>
- Coram, V., Louth, J., & Hill, L. (2022). Does My Vote Matter? The Electoral Behaviour and Attitudes of People Experiencing Homelessness. *European Journal of Homelessness*, 16(2), 47-71.

- Coram, V., Louth, J., Hill, L., Tually, S., & Goodwin-Smith, I. (2019). *An Exploration of Homelessness and Electoral Participation*. University of South Australia and The University of Adelaide.
- Cronley, C. (2010). Unraveling the Social Construction of Homelessness. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20(2), 319-333. <https://doi.org/10.1080/10911350903269955>
- Daniel, J. (2012). *Sampling Essentials: Practical Guidelines for Making Sampling Choices*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452272047>
- De Rooij, E. A. (2012). Patterns of Immigrant Political Participation: Explaining Differences in Types of Political Participation between Immigrants and the Majority Population in Western Europe. *European Sociological Review*, 28(4), 455-481. <https://doi.org/10.1093/esr/jcr010>.
- De Vries, J. (2021). *Collectieve belangenbehartiging op (dreigende) dakloosheid in Nederland*. <https://straatalliantie.nl/wp-content/uploads/2022/03/Volledige-rapportage-collectieve-belangenbehartiging-dakloosheid.pdf>.
- EVS. (2022). *European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017)*European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017) (5.0.0) [Data set]. GESIS. <https://doi.org/10.4232/1.13897>
- Faugier, J., & Sargeant, M. (1997). Sampling hard to reach populations. *Journal of Advanced Nursing*, 26(4), 790-797. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1997.00371.x>
- FEANTSA. (2014). *ETHOS – Europese Typologie van dakloosheid en sociale uitsluiting*.
- Fusch, P. & Ness, L.R. (2025). Are We There Yet? Data Saturation in Qualitative Research. *Walden Faculty and Staff Publications*.
- Halperin, S., & Heath, O. (2017). *Political research: Methods and practical skills* (Second edition). Oxford University Press.
- Hochstenbach, C. (2022). *Uitgewoond*. Das Mag.

- Huber, M., Van Doorn, L. & Davelaar, M. (2022, maart 24). Waar staan we in de aanpak van dakloosheid in Nederland? *Sociale Vraagstukken*. <https://www.socialevraagstukken.nl/waar-we-staan-in-de-aanpak-van-dakloosheid-in-nederland/>
- Kiesraad. (z.d.-a). *Stempas*. Geraadpleegd 15 maart 2023, van <https://www.kiesraad.nl/verkiezingen/tweede-kamer/stemmen/stempas>
- Kiesraad. (z.d.-b). *Kiesgerechtigdheid hoofdstuk B 1-6*. Geraadpleegd 31 mei 2023, van <https://www.kiesraad.nl/kieswet-in-het-kort/verkiezing-tweede-kamer-provinciale-staten-waterschappen-gemeenteraden-eilandsraden-en-europees-parlement/kiesgerechtigdheid-hoofdstuk-b-1-6>
- Lee, B. A., & Schreck, C. J. (2005). Danger on the Streets: Marginality and Victimization Among Homeless People. *American Behavioral Scientist*, 48(8), 1055-1081. <https://doi.org/10.1177/0002764204274200>
- Leger des Heils. (z.d.). *Winteropvang*. Geraadpleegd op 28 mei, van https://www.legerdesheils.nl/zorg/locatie/winteropvang?gclid=CjwKCAjwg-GjBhBnEiwAMUvNW0rkb35WnxqHqRFhRI1u8gPmehAsmWc-NfRd9cly6-FhrvIJRGd2BoCu-MQAvD_BwE
- Logan, J. R., Darrah, J., & Oh, S. (2012). The Impact of Race and Ethnicity, Immigration and Political Context on Participation in American Electoral Politics. *Social Forces*, 90(3), 993-1022. <https://doi.org/10.1093/sf/sor024>
- Luijkx, R., & Maineri, A. (2019). Het Europese Waardenonderzoek 1981-2017: Geschiedenis, de internationale context en het Nederlandse veldonderzoek. *Mens & Maatschappij*, 94(4), 381-397. <https://doi.org/10.5117/MEM2019.4.002.LUIJ>
- Majic, S. (2014). Participation Despite the Odds: Examining Sex Workers' Political Engagement. *New Political Science*, 36(1), 76-95. <https://doi.org/10.1080/07393148.2013.859901>

Nationale ombudsman. (2016). *'Een mens leeft, een systeem niet'. Onderzoek naar (problemen rond) inschrijvingen in de Basisregistratie personen (BRP).*

<https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/onderzoek/Rapport%202016-110%20Een%20mens%20leeft,%20een%20systeem%20niet.pdf>

Norman, T. & Reist, D. (2021). *Homelessness, mental health and substance use*. Canadian Institute for Substance Use Research. <https://www.heretohelp.bc.ca/sites/default/files/homelessness-mental-health-and-substance-use.pdf>

Ombudsman Metropool Amsterdam. (2021). *Onzichtbaar. Onderzoek naar de leefwereld van ongedocumenteerden in Amsterdam en Nederland*.
https://www.ombudsmanmetropool.nl/files/ugd/e302a6_8b17c57530dc40908f8a082f177a3355.pdf

Oskarson, M. (2010, 2-5 september). *Social and Political Marginalization in Hard Times*. [Paperpresentatie]. (APSA) 2010: Washington D.C., Verenigde Staten.

Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. (2020). *Herstel begint met een huis*.
<https://www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2020/04/21/herstel-begint-met-een-huis---dakloosheid-voorkomen-en-verminderen>

Rijksoverheid. (2022). *Nationaal Actieplan Dakloosheid: Eerst een Thuis*.
<https://open.overheid.nl/documenten/ronl-bb529bd58adc8061e5c058d2fe9671197ba6244f/pdf>

Ruedin, D. (2007). Testing Milbrath's 1965 Framework of Political Participation: Institutions and Social Capital. *Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences*, 3, 1-46.

Sanders, B. & Brianna, B. (2015). *'I was all on my own': Experiences of loneliness and isolation amongst homeless people*. Crisis. <https://www.crisis.org.uk/ending-homelessness/homelessness-knowledge-hub/health-and-wellbeing/i-was-all-on-my-own-2015/>

- Sipma, T., Lubbers, M., Van der Meer, T., Spierings, N. & Jacobs, K. (2021). *Versplinterde vertegenwoordiging. Nationaal Kiezersonderzoek 2021*. Nationaal Kiezersonderzoek. <https://www.dpes.nl/wp-content/uploads/2021/11/NKO-2021-Versplinterde-vertegenwoordiging.pdf>
- 's Jongers, T. (2022). Van kloof naar brug. *S&D*, 79(4), 26-38. https://wbs.nl/sites/default/files/2022-08/06.%20Tim%20S%20Jongers_Van%20kloof%20naar%20brug_SD_2022_4.pdf
- Smets, K., & Van Ham, C. (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. *Electoral Studies*, 32(2), 344-359. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2012.12.006>
- Snow, D. A., & Mulcahy, M. (2001). Space, Politics, and the Survival Strategies of the Homeless. *American Behavioral Scientist*, 45(1), 149-169. <https://doi.org/10.1177/00027640121956962>
- Sociaal en Cultureel Planbureau. (z.d.). *Continu onderzoek burgerperspectieven (COB)*. Geraadpleegd op 15 juni, van <https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/continu-onderzoek-burgerperspectieven-cob>
- Spreen, M. (1992). Rare Populations, Hidden Populations, and Link-Tracing Designs: What and Why? *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 36(1), 34-58. <https://doi.org/10.1177/075910639203600103>
- Straatconsulaat. (2021). *Missie, visie en strategie Straat Consulaat Den Haag anno 2021*. Geraadpleegd op 19 juni, van <https://www.straatconsulaat.nl/missie-visie-en-strategie-straat-consulaat-den-haag/>
- Straatconsulaat. (2022). *De lancering van de foto's 'Zo kan het ook!'*. Geraadpleegd op 19 juni, van <https://www.straatconsulaat.nl/persfotos-straat-consulaat-beeldvorming/>

- Thomas, B. (2012). *Homelessness kills: An analysis of the mortality of homeless people in early twenty-first century England*. Crisis. <https://www.crisis.org.uk/ending-homelessness/homelessness-knowledge-hub/health-and-wellbeing/homelessness-kills-2012/>
- Toro, P. A. (2007). Toward an International Understanding of Homelessness. *Journal of Social Issues*, 63(3), 461-481. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00519.x>
- Turnbull-Dugarte, S. J., & Townsley, J. (2020). Political engagement and turnout among same-sex couples in Western Europe. *Research & Politics*, 7(4), 205316802097695. <https://doi.org/10.1177/2053168020976952>
- Van Den Muijsenbergh, M., & Schoevers, M. (2009). Zorg voor ongedocumenteerden. *Bijblijven*, 25(4), 59-64. <https://doi.org/10.1007/BF03087646>
- Van der Meer T. & Dekker, P. (2011). Politieke Participatie. Over politieke dieren en burger-nachtwakers. In L. Halman & I. J. P. Sieben (Red.), *Respect man! Tolerantie, solidariteit en andere moderne waarden* (pp. 211-225). Celsus.
- Van Deth, J. W. (2021). What Is Political Participation? *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.68>
- Van Huffelen, A. (2022). *Briefadressen bij gemeenten*. <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-848d7d1276ae2864ac25dd375f5f31e9a1b38568/pdf>
- Van Laere, I. (2009). *Social medical care before and during homelessness in Amsterdam* [Proefschrift, Universiteit van Amsterdam]. http://www.doctorsforhomeless.org/wp-content/uploads/van-Laere_Social-Medical-Care-before-and-during-Homelessness-in-Amsterdam_PhD-thesis_UvA-2009.pdf
- Verba, S., Brady, H. E., & Schlozman, K. L. (1995). Beyond SES: A Resource Model of Political Participation. *American Political Science Review*, 89(2), 271-294. <https://doi.org/10.2307/2082425>

Vermeulen, R. (2022). *Handreiking briefadressen en het voorkomen van dakloosheid*. Divosa.

<https://www.divosa.nl/handreiking-briefadressen-en-het-voorkomen-van-dakloosheid#colofon>

Vrooman, C., Boelhouwer, J., Iedema, J. & Van der Torre, A. (2023). *Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal*. Sociaal en Cultureel

Planbureau. <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2023/03/07/eigentijdse-ongelijkheid>

Watters, J. & Biernackie, P. (1989). Targeted Sampling: Options for the Study of Hidden Populations.

Social Problems, 36(4). <https://www.jstor.org/stable/800824>

WRR. (2017). *Weten is nog geen doen: Een realistisch perspectief op redzaamheid*.

<https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2017/04/24/weten-is-nog-geen-doen>

10 Bijlage: Informatiebrief, toestemmingsformulier en vragenlijst

Informatie over het onderzoek

Waar gaat dit onderzoek over?

We weten nu niet hoe dakloze mensen meedoen met de politiek. Dit willen we onderzoeken. We zijn daarom benieuwd of u bijvoorbeeld gaat stemmen of meedoet met protesten. We willen ook weten wat u vindt van de politiek.

Waarvoor is dit onderzoek?

Voordat ik mijn diploma van mijn studie krijg, moet ik een groot onderzoek doen. Dit heet een scriptie. Ik heb dus gekozen om te onderzoeken of dakloze mensen meedoen met de politiek. Dit doe ik omdat ik het belangrijk vind dat iedereen zijn stem gehoord wordt. Ik hoop dat we dit misschien makkelijker kunnen maken voor dakloze mensen. Iedereen kan de resultaten lezen.

Wat gaat er gebeuren?

Ik heb een aantal vragen. Een paar vragen gaan over uzelf, zoals uw leeftijd en geboorteplaats. De andere vragen gaan over u en de politiek. Bijvoorbeeld of u gaat stemmen of dat u meer informatie wilt over de politiek.

Wat gebeurt er met mijn antwoorden?

Ik vraag niet naar uw naam. Niemand kan dus weten wat u precies heeft geantwoord. Over alle antwoorden schrijf ik een stuk. Als u wilt, kunt u dat stuk lezen.

Wat mag ik tijdens dit onderzoek?

- U mag kiezen om een vraag niet te beantwoorden.
- U mag tijdens het onderzoek altijd stoppen.
- U mag een pauze nemen.

Waarvoor is dit formulier?

Mensen die meedoen aan een onderzoek moeten weten waar dat over gaat. Daarom staat op deze pagina alle informatie. Op de volgende pagina vraag ik u een handtekening te zetten. Daarmee zegt u dat u het goed vindt om mee te doen aan het onderzoek.

Heeft u nog vragen?

U kunt me bereiken op timwagelaar@hotmail.nl of 06 111 944 07.

Toestemming geven

- Ik begrijp dat deze vragenlijst gaat over hoe ik kijk naar de politiek.
- Ik begrijp dat mijn resultaten anoniem zijn (niemand weet wat ik precies heb geantwoord).
- Ik heb genoeg tijd gehad om na te denken of ik mee wil doen met dit onderzoek.
- Ik weet dat ik vragen mag overslaan die ik niet wil beantwoorden.
- Ik weet dat ik kan stoppen wanneer ik wil met dit onderzoek.
- Ik doe mee aan dit onderzoek.

Handtekening:

Datum:

Vragenlijst – Dakloze mensen en de politiek

Over u

1. Hoe oud bent u?

2. Welk geslacht heeft u?

Vrouwelijk

Mannelijk

Anders, namelijk:

3. Bent u in Nederland geboren?

Ja

Nee

4. Als u niet in Nederland geboren bent: heeft u de Nederlandse nationaliteit? (Als u in Nederland geboren bent, mag u de vraag overslaan).

Ja

Nee

5. Mag u stemmen?

Ja

Nee

Weet ik niet

6. Hoe lang bent u dakloos? (in maanden of jaren)

7. In wat voor situatie leeft u?

- Ik leef bijvoorbeeld op straat of in een noodopvang (feitelijke dakloosheid)
- Ik verblijf bijvoorbeeld in een opvang, maak gebruik van tijdelijke huisvesting, of woon in een instelling (thuisloosheid)
- Ik verblijf bijvoorbeeld bij kennissen of wordt bijna uit huis gezet (instabiele huisvesting)
- Ik woon bijvoorbeeld in een gekraakte woning of ik kampeer (ontoereikende huisvesting)

Over u en de politiek

8. Hoe beïnvloedt u de politiek? Daarmee bedoelen we: wat doet u om te zorgen dat uw mening over de samenleving gehoord wordt?

9. Bent u politiek links of rechts? Links = 1, rechts = 10

Links

Rechts

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

10. Kunt u bij elke activiteit zeggen of u die ooit gedaan heeft, ooit zou doen als u het nodig vond of nooit zou doen?

	Ik heb dit ooit gedaan	Ik zou dit doen als ik het nodig vond	Ik zou dit nooit doen
Handtekening zetten onder een petitie	☐	☐	☐
Boycotten (producten bewust niet kopen)	☐	☐	☐
Meedoen aan een demonstratie	☐	☐	☐
Op social media berichten delen over de politiek	☐	☐	☐
Lid zijn van een politieke partij	☐	☐	☐
Bijeenkomsten bijwonen van politieke partijen	☐	☐	☐
Inspreken bij een politieke vergadering	☐	☐	☐
Met politici praten	☐	☐	☐

11. Hoe tevreden bent u met de politiek? 1= Helemaal ontevreden, 10 = helemaal tevreden

Helemaal ontevreden

Helemaal tevreden

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

12. Hoe geïnteresseerd bent u in de politiek?

- Zeer geïnteresseerd
- Redelijk geïnteresseerd
- Niet erg geïnteresseerd
- Helemaal niet geïnteresseerd
- Weet ik niet

13. Wat is uw favoriete politieke partij?

14. In het algemeen: wilt u actiever bezig zijn met de politiek dan u nu bent?

- Ja, ik wil actiever zijn
- Nee, ik wil niet actiever zijn
- Weet ik niet

15. Wat moet er veranderd worden zodat u politiek actiever kan zijn? (Als u niet politiek actiever wilt zijn, mag u deze vraag overslaan).

De volgende vragen gaan over stemmen. Als u niet mag stemmen,

bent u nu klaar. Als u wel mag stemmen, mag u nog deze laatste drie vragen invullen.

16. Heeft u bij de laatste verkiezingen een stempas ontvangen?

- Ja
- Nee
- Weet ik niet

17. Hoe vaak gaat u stemmen voor de volgende soorten verkiezingen? U mag de verkiezingen overslaan die u niet weet.

	Altijd	Meestal	Nooit
Europees	☐	☐	☐
Provinciaal	☐	☐	☐
Waterschap	☐	☐	☐
Gemeenteraad	☐	☐	☐
Landelijk (Tweede Kamer)	☐	☐	☐

Op de volgende pagina staan nog twee vragen ->

18. Als u niet ging stemmen, waarom niet? (u mag meerdere antwoorden kiezen)

- Ik wist niet HOE ik kon stemmen
- Ik wist niet WAAR ik kon stemmen
- Ik wist niet dat er verkiezingen waren
- Ik kon niet naar het stembureau
- Ik ben het vergeten
- Ik had het gevoel dat ik niet in staat was om te stemmen
- Ik heb geen stempas ontvangen
- Ik heb niet het gevoel verbonden te zijn met de samenleving
- Ik kon niet lezen wat er staat
- Ik had geen interesse
- Ik heb het gevoel dat de regering niet met mij bezig is
- Ik had te weinig informatie
- Anders: _____

19. Heeft u een idee wat het makkelijker zou maken om te gaan stemmen?